

Parancsolsz?

Mondattípus, illokúciós aktus, perlokúciós hatás

Szeteli Anna, Kárpáti Eszter

PTE Nyelvtudományi Tanszék

ŕeALIS Elméleti, Számítógépes és Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoport

Összefoglaló

A tanulmány az illokúciós aktusok természetének, illetőleg a mondattípusokhoz fűződő kapcsolatának az áttekintéséből indul ki. Az előbbi területen Searle (1976) funkcionalistának/pszichológistának nevezhető szempontrendszerét helyeztük figyelmünk középpontjába (illokúciós cél/erő, perlokúciós hatás, világ-szó illesztési irány, kifejezett pszichológiai állapotok). Az utóbbi területet, ahol nyelvtipológiai (Zaefferer 2001) és logikai–szemantikai (Lauer 2013) szempontok mentén alakult ki a mondattípusozási és pragmatikai kategóriák rendszere, azzal jellemezhetjük, hogy a nyelvi forma szolgál a rendszerépítés kiindulópontjával. Azt állítjuk, a formális irányzatban gyökeredző ŕeALIS (Alberti et al. 2019b) – elmereprezentációvá kiteljesedő dinamikus megközelítéséből adódóan – kézenfekvően kínálja a pszichologista/funkcionalista megközelítés eredményeinek integrálását. Olyan gazdag struktúrát nyújt, amelynek a Gärtner (2012) összevetésében szembeállított searle-i és zaeffereri mondattípusozás egyaránt részstruktúrája.

Kulcsszavak: beszédaktus, illokúciós aktus, mondattípusok, formális dinamikus pragmaszemantika, (címezett-) akkomodáció

Summary

The paper sets out with an overview of the nature of illocutionary acts and how they correspond to sentence types. As for the former area, we consider Searle's (1976) work, which may be regarded as a functionalist/psychologist approach (illocutionary point/force, perlocutionary effect, direction of fit, expressed psychological states). As for the latter area, in the literature, the classification of sentence types and pragmatic categories have been formulated based on language-typological (Zaefferer 2001) and logical-semantic (Lauer 2013) criteria; in these approaches, linguistic form serves as the basis for system architecture. Our claim is that

ℳeALIS (Alberti et al. 2019b), which framework has its roots in the formal tradition but extends into a dynamic mind-representationalist approach, can plausibly accommodate the results of the psychologist/functionalist approach. What is more, the rich structure provided in ℳeALIS can also integrate as partial structures both Searle's and Zaefferer's sentence classifications, which were characterised as contrasting sets by Gärtner (2012)..

Keywords: speech act, illocutionary act, sentence types, formal-dynamic pragmasemantics, (addressee) accommodation

1. Bevezetés

A tanulmány az illokúciós aktusok természetének, illetőleg a mondattípusokhoz fűződő kapcsolatának az áttekintéséből indul ki a 2. szakaszban; a klasszikus pragmatikának abból a revelációjából, hogy a mondattípusok és a beszédaktusok közötti hozzárendelődés sok-a-sokhoz típusú relációt alkot.

Az előbbi területen az austin-i beszédaktus-elméletet (Austin 1975 [1962]) továbbfejlesztő Searle (1976) funkcionalistának/pszichológistának nevezhető szempontrendszerét helyeztük figyelmünk középpontjába: az illokúciós cél és a perlokúciós hatás fogalmát, a világ–szó illesztési irányt, a kifejezett pszichológiai állapotok kérdését, az illokúciós erő és a státusz kapcsolatát, az érdekek problémakörét. Az utóbbi területet, ahol nyelvtipológiai (Sadock–Zwicky 1985; Zaefferer 2001) és logikai–szemantikai (Lauer 2013) szempontok mentén alakult ki a mondattípusozási és pragmatikai kategóriák rendszere, azzal jellemezhetjük, hogy a nyelvi forma szolgál a rendszerépítés kiindulópontjául.¹

Azt mutatjuk be a 3. szakaszban, hogy a ℳeALIS elmerevezetési keretrendszerébe integrálva a klasszikus pragmatikából (Alberti 2011, Alberti et al. 2019a,b) (3.1.) és integratív ontológiájából (Alberti–Kleiber 2014) (3.2.) adódóan – miközben a formális irányzatban gyökeredzik (Dowty–Wall–Peters 1981, Kamp–Genabith–Reyle 2011, Asher–Lascares 2003) – kézenfekvő módon kínálja a pszichológista/funkcionalista megközelítés eredményeinek a szerves integrálását, jelesül Searle (1976) tizenkét illokúciósaktus-osztályozó szempontját (3.3.).

A 4. szakaszban rámutatunk, hogy a ℳeALIS olyan gazdag (lehetőségsvilág-címkézéssel alapuló) struktúrát kínál, amelyben az illokúciós aktustól a perlokúciós hatásig vezető searle-i út valamennyi apró mozzanata megragadható (4.1.), valamint a minor mondattípusok (a felkiáltó és az óhajtó) szervesen beállnak egy koherens rendszerbe a három major mondattípussal (4.2.). Ezt követően igazoljuk e ℳeALIS-profilstruktúráról, hogy a Gärtner (2012) összeve-

¹ Lauer (2013: 6–7) ki is nyilvánítja, hogy a klasszikus pragmatikában uralkodó (funkcionalista/pszichológista) *szándék* alapúsággal szemben a nyelvi formából való kiindulás kiegyensúlyozottabb attitűdfelfogását vallja: "I am interested in how interlocutors reason about each other's utterances, what they learn from each other's utterances, and in how far what they learn is based on their *linguistic* knowledge as opposed to their knowledge about how other people *generally behave* [a két kiemelés a szerzőktől származik]. This is likely part of the reason why intentions do not seem to play such a great role in the questions I am investigating, while philosophers like Grice [e.g. 1975] [among others] take them to be so central".

tésében szembeállított searle-i és zaeffereri mondattípiázás egyaránt részstruktúrája (4.3.). Nem kizáró viszonyban áll tehát a két strukturálás, hanem ugyanannak a strukturának a két „nézete” – mely két nézet egyesíthető is, illetve motivált redukciós szabályokon keresztül juthatunk el egyikből a másikba. Ezek mellett a 3. és a 4. szakaszban folyamatosan vissza-visszatérünk a 2. szakasz problémafelvetéséhez, típusról típusra haladva megoldási javaslatot téve. A tanulmányt rövid összegzéssel zárjuk az 5. szakaszban.

2. Mondattípusok és beszédaktustípusok

A kiindulópontnak választott probléma a következő. Adott egyfelől a magyar nyelvben (és általában a nyelvekben) öt mondattípus: kijelentő, felszólító, kérdő, óhajtó, felkiáltó; amelyek révén – elnevezésükkel összhangban – elsődlegesen kijelentés teszünk (1a), felszólítunk valamire egy hallgatót (1a'), kérdezzünk (1a''), óhajt fejezzünk ki (1b), illetve felkiáltásra ragadtatjuk magunkat (1b'').²

- (1) Az öt mondattípus – alapfunkcióban
- a. Megírtam a cikket.
 - a'. Írd meg a cikket!
 - a''. Megírtad a cikket?
 - b. Bárcsak Lara megírná a cikket!
 - b'. Lara megírta a cikket!

Másfelől viszont igen változatos módon átvehetik az egyes mondattípusok egymás funkcióját, illetve alapfunkciójuk tartalmának pontos tisztázása sem könnyű.

Kijelentő mondattal például felszólíthatunk valakit valamire (2a-a''), kérdezzünk (2b-b'), megfogalmazhatunk egy óhajt (2c). Általános lehetőség a „kijelentő-mondatosításra” egy megfelelő deklarációs ige alkalmazása (2a,b,c,e',e'').³

- (2) Kijelentő mondatok különleges funkcióban
- a. A leghatározottabban utasítalak a cikk megírására.^{3.3.S8-9}
 - a'. (Most szépen leülsz a fenekedre, és) megírod a cikket.^{4.1.}
 - a''. (Igazán) megírhatnád a cikket.^{4.1.}
 - b. Azt kérdezem, hogy megírtad-e a cikket.^{3.3.S8-9}
 - b'. Megírod a cikket. [Gunlogson (2008: 119-120) „Esik az eső” típusa]^{4.1.4}

² A latin alapú grammatikai hagyományok alapján ezt a rendszerezést tanuljuk az iskolában (pl. Rácz–Takáts 1987), de a különféle tudományos megközelítések számára is ez szolgál kiindulópontként (Kugler 2000, Kas 2005: 136). A tanulmány 4.2. pontjában vetjük majd alá tüzetes vizsgálatnak a rendszerépítés elemeit.

³ A deklaráció illokúciós lényege (l. 4.2.) előidézni a világban valamilyen változást a világ megváltozott reprezentációjával. Kizárólag a beszédaktus sikeres végrehajtása révén tényleges változásokat idéz elő a világban, azonnal végrehajt valamilyen változást a nem-nyelvi világban. Tehát ezzel a beszédaktussal egyszerre igazítjuk a világot a szavainkhoz és szavainkat a világhoz. Például annak közlésével, hogy „... utasítalak [valamire]...”, meg is történt az utasítás kiadása (2a).

⁴ Gunlogson (2008: 104, 119-120) példájában az ablaktalan gépterembe vizes esőkabáttal és nedves cipővel belépő embernek mondja valaki, aki még órákkal azelőtt, napos időben telepedett be oda (rápillantva a belépőre), hogy „Esik az eső”. Ez a mondat elfogult

- c. Nagyon vágyom rá, hogy Lara megírja a cikket.^{3.3.S8-9}
- d. Hétfőre megírom a cikket. [1. ígélet, 2. tájékoztatás: „Valószínűleg...”]
- d'. Ígérem, hogy hétfőre megírom a cikket.^{(2d-d')→3.3.S11}
- d". Tájékoztatlak, hogy úgy tervezem, hogy hétfőre megírom a cikket.
- e. Megírod a cikket. [biztatás: „Képes vagy rá...”]^{4.1}

A (2a) példában a kijelentő mód ellenére felszólítás történik – feltételezve, hogy a hallgató éppen erősen ódzkodik a cikkírástól; tehát az, hogy megírja a cikket, nem a tényállás konstatálása, hanem éppen a fennálló helyzet megváltoztatása lenne.

A (2a')-ben a feltételes mód használata nem jár együtt egy feltétel megfogalmazásával (vö. „Megírhatnád a cikket, ha elnyernéd a pályázati összeget.”), hanem a beszélő *kérleli* a hallgatót.

A (2b') megnyilatkozást egy olyan szituációban képzeljük el (a megidézett szerző gondolatmenetét követve), ahol a hallgató éppen egy fájlba gyűjt anyagokat a beszélővel közös kutatásukról, amit a beszélő meglát, és erre reagál a (2b') megnyilatkozással. A beszélő nem tudhatja biztosan, mit csinál a hallgató, aki viszont nyilván tudja, hogy ez a kérdés beszédaktus alaphelyzete (a hallgatónál van a nagyobb tudás) – funkcióját tekintve a (2b') kérdés, konkrétan elfogult kérdés: „Ezek szerint *ugye* jól gondolom, hogy megírod a cikket?”

A (2d) és a (2e) annak szemléltetésére szolgál, hogy a jövő idő használatával elveszítjük a jelöletlen kijelentő mondatok azon tulajdonságát, amit a múlt idejű (1a) példa mutat, miszerint biztos tényt közlünk.⁵ Amennyiben a megírt cikk tényállásában jelöljük meg a (2d,e) propozicionális tartalmát, az, amit kifejez a beszélő, egy ennek megvalósulására vonatkozó *hipotézis*. Ténnyé akkor válik, ha tervként értelmezve (2d') nem hiúsul meg, illetve ígéretként értelmezve (2d") betartja ígéletét a beszélő (l. 3.3.). A (2e) a hallgató biztatásaként értelmezhető.

Egy felszólító formában érkező mondat utasítás helyett szolgálhat egy engedély megadásának a közléseként (3a-a'),⁶ a beszélői tudás megosztását szolgáló kijelentésként (3b), kérdésként, amelynek révén a hallgató tudását szeretnék elnyerni (3c), illetve átkozódásként (3d), amivel a beszélő nem kívánja a hallgatót semmilyen cselekvésre rávenni, csupán vele kapcsolatos érzéseinek a kifejezésére ragadhatja magát (amit a felkiáltó mondat feladatkörébe sorolhatunk).

- (3) Felszólító mondatok különleges funkcióban
 - a. *Íírd* meg a cikket! [„Mit bánom én!”-hangsúly]^{3.3.S4}
 - a'. *Nyugodtan* írd meg a cikket! [„Engedélyezem neked a cikk megírását.”]^{3.3.S4}
 - b. Hidd már el, hogy Lara megírta a cikket! [„Lara *tényleg* megírta...”]^{3.3.S11}

kérdésként értelmezhető („*Ugye* tényleg esik az eső?”), és a külvilágbeli evidencia helyettesíti a kérdő intonációt.

⁵ A jelöletlenség kikötése azért szükséges, mert különféle diskurzusjelölők beillesztésével a kijelentő mondat biztos tény közlése helyett hipotézis felállítására szolgál: pl. „Lara *talán* /*szerintem* megírta a cikket” (Szeteli 2017, Szeteli–Dóla–Alberti 2019).

⁶ Az előző lábjegyzetben tárgyalt diskurzusjelölő-alkalmazásról van szó ezúttal is. A diskurzusjelölés vokális eszközzel valósul meg a (3a) példában: megnyújtjuk az ígető első szótagját. A (3b) példában egy amúgy állapothatározóként szolgáló határozószó funkcionál diskurzusjelölőként (vö. „*Üi* nyugodtan, ne izegi-mozogj annyit!”).

- c. Áru!d már el, hogy megírtad-e a cikket!^{3,3.S11}
 d. Menj a fenébe! [„Szörnyű alak vagy!”]^{4.2}

A kérdő mondati forma is társulhat inkább kijelentő (4a), illetve felszólító (4b-b") mondatinak íté!hető funkcióval.

- (4) Kérdő mondatok különleges funkcióban
- a. Tudtok róla, hogy Lara megírta a cikket?^{4.1}
 - a'. Lara megírta a cikket, ugye? [⇒ „Lara valószínűleg megírta a cikket.”]^{4.1}
 - b. Megírod / Megírnád a cikket?^{4.1}
 - b'. Meg tudnád írni a cikket?^{4.1}
 - b". Nem írnád meg a cikket?^{4.1}
 - c. Megírtad a cikket?^{3,3.S7}
 - d. Parancsolsz? [1. „Vegyél egy sütit!", 2. „Nem értem." / „Ismételd meg!" 3. „Nem vagy jogosult ilyesmit kérdezni tőlem.”]^{4.1}

„Igen!” – hangozhat el (tréfásan) a (4a) mondat hallgatójának szájából, aki – miután a beszélő meglepődve megkérdezi, hogy „Honnan?!” – így folytathatja: „Hát most mondtad”. Az adott helyzetben tehát kijelentésként szolgált a (4a) megnyilatkozás. Elképzelhető, hogy a beszélő eleve annak szánta; a kérdő főmondati konstrukcióba való beágyazással csupán azt akarta elkerülni, hogy a hallgatói közül az, aki esetleg már tud a cikkről, ne vesse ezt a szemére („Nekem mondd?! Lara hétfőn nekem mutatta meg elsőnek a cikket.”).

A (4a') példával azt a jelenséget kívánjuk szemléltetni, hogy a hallgató, amennyiben történetesen csekélyebb tudással bír a szóba hozott propozicionális tartalomról a beszélőnél, a kérdés (imént Gunlogson kapcsán említett) alapfunkcióját felülbírálva a kijelentő mondat információáramlási irányát veheti alapul. Vagyis olyan pozícióba helyezkedhet, mint akivel egy hipotézist közöltek.

A (4b-b") példacsoport azt a gyakori jelenséget szemlélteti, hogy explicit felszólítás helyett kérdőmondat!al próbáljuk meg rávenni valamire a hallgatót.⁷ A négy mutatott változat csupán töredéke a számtalan utasításként funkcionáló, de kérdő mondati formát öltő – és ennek köszönhetően a választás lehetőségét sugalló – grammatikai konstrukciónak. Hogy nem kérdő mondatként funkcionálnak a szándékolt jelentésben az adott mondatok, amelle!t érvként szolgálhatnak a valódi kérdésként értelmezhető (kompozicionális jelentésösszesítéssel előállítható) alternatív olvasatok. A (4b) két változata például értelmezhető a hallgató cikkírásra irányuló szándékát/vágyát firtató valódi kérdésként. A (4b') firtathatja a képességet („Képes lennél megírni?"). Még a (4b") is jelentheti azt nagyon speciális helyzetben, hogy „tisztázzuk, hogy az a felvetődő lehetőség, hogy nincs kedved megírni a cikket, valóság-e, vagy csupán félreértés”.

A (4c) megnyilatkozás olyan szituációt hivatott felidézni, amelyben a beszélőnek éppen átnyújtja a hallgató a megjelent cikkét. A megírt cikk ténye tehát nem kérdőjelezhető meg, ott van a beszélő tulajdon kezében faktumként. Sajátos „hullámzó” intonációs mintázat hívja elő ezt a beszédaktust, ahol nem a

⁷ Ezt mondja Searle az Andor-riportban: „... it seems to me, for English speakers, the imperative mood is *prima facie* not to be used. The exception is, if it is not really a directive” (Andor 2011: 11).

megjelenített propozíciós tartalomra kérdezzük rá (Kleiber–Alberti 2014). Ehelyett felfogható felkiáltó funkciójúnak az adott típus („Meg vagyok lepve, hogy (a körülmények dacára mégis) megírtad a cikket!”), és/vagy kérdő funkciójúnak („Hogy lehet, hogy (a körülmények dacára mégis) megírtad a cikket?”).

A tanulmány címében is szereplő (4d) konstrukcióról szintén elmondható, hogy egyik életszerű olvasatában sem értelmezhető a megjelenített tartalomra vonatkozó kérdésként („Éppen parancsokat osztogatsz?”). Ehelyett vagy kínálásra szolgál – ami a (3a-a') kapcsán tárgyalt engedélyadássá módosult felszólítással rokonítható –, vagy annak kijelentése, hogy a beszélő nem értette meg a hallgató egy korábbi közlését, amit persze arra való felszólításként is felfoghatunk, hogy a másik ismétlje meg a mondanivalóját érthetőbben.⁸ További lehetőség, hogy a beszélő nem a hallgató megnyilatkozásának módját, hanem tartalmát kifogásolja.

Egy óhajtó mondat is funkcionálhat adott esetben olyan módon, hogy valaki, aki (esetleg csupán véletlenül) meghallja, átértelmezi számára hasznos kijelentésnek (5a).⁹ Vagy a hallgató „magára veheti”, amit hall, és átértelmezheti a megfogalmazott beszélői vágyat egy annak kielégítésére irányuló felszólítással (5a'). A beszélő vissza is élhet ennek lehetőségével, eleve nagy bocsiszemekkel nézve a hallgatóra.

- (5) Óhajtó és felkiáltó mondatok különleges funkcióban^{4.2}.
- a. Bárcsak megírná Lara a cikket! [„Nem írta még meg? Azt hittem, rég kész.”]^{4.1}
 - a'. Bárcsak megírná valaki a cikket! [„Jól van, megírom.”]
 - b. Te Judit, havazik!

Egy eredendően spontán felkiáltás is – például egy címzett hozzárendelésével – nyerhet olyan funkciót, mint egy hallgató tájékoztatására szolgáló kijelentés (5b).

Ahelyett tehát, hogy a mondat típusok egy-az-egyhez hozzárendelésben állnának valamely beszédaktustípusokkal, ez a kapcsolat sok-a-sokhoz típusú relációként jellemezhető.¹⁰ E sokszínű használat a formalizálástól idegenkedő kutatók számára jó érvnek tűnhet, hogy a nyelvhasználattal kapcsolatos jelen-

⁸ Ez utóbbi olvasatra lássunk egy (Viszket Anitának köszönhető) példát egy Harry Potter fordításból (Joanne K. Rowling (2003): *Harry Potter és a Főnix rendje*): „– Homma pubmá ep pübeg, ho vezébe bana zizsgoa? – kérdezte Ron, akinek annyira tele volt a szája, hogy Harry azt is nagy teljesítménynek tartotta, hogy egyáltalán hangokat tudott kiadni. / – *Parancsolsz?* [a kiemelés tőlünk] – kérdezett vissza udvariasan Félig Fej Nélküli Nick. / Hermione undorodva nézett Ronra, aki nagy nehezen lenyelte a falat felét, és megismételte a kérdést: / – Honnan tudná egy süveg, hogy veszélyben van az iskola? / – Fogalmam sincs – rázta szellemfejét Nick. – Megjegyzem, Dumbledore irodájában lakik, úgyhogy feltehetőleg hall ezt-azt.”

⁹ Az óhajtó konvenció részét képezi az az előfeltevés, hogy a megjelenített tartalom nem áll fenn (Kas 2005: 143).

¹⁰ A (2-5) példabokrok azt szemléltetik, hogy a reláció egy-a-sokhoz leképezést valósít meg. Hogy ugyanez a leképezés a sok-az-egyhez kapcsolattípust is mutatja, azt az adatok olyan jellegű átrendezésével láthatnánk be, amelyben áttekintjük például, hogy milyen mondat-típusokkal mondtuk kifejezhetőnek a felszólítás lényegét jelentő, adott cselekvésre való buzdítását a hallgatónak. Nos, kijelentő mondat (2a,a'a"), kérdő mondat (4b,b',b"), óhajtó mondat (5a').

ségek formalizálásának lehetőségét erre hivatkozva vessék el.¹¹ És fordítva is megfogalmazhatjuk a problémát: a sokféle beszédaktusunk végrehajtásához mindössze öt alapvető mondattípus áll rendelkezésünkre – hogy lehet elegendő ez? Lehetséges-e ezt a formális iskolákban elvárható *kompozicionális* módon levezetni, vagyis a részek pragmaszemantikai jellemzése alapján előállítani a teljes megnyilatkozás pragmaszemantikai jellemzését?

A *ReALIS*-keret bemutatását (3.1-2.) követően a szakirodalmi beágyazás (3.3., 4.1.) és a mondattípusok alapfunkcióinak rendszerezése (4.2-3.) során fogunk számot adni arról, ahogyan egy dinamikus pragmaszemantikában a további végrehajtható beszédaktusok már az alapmondattípusok intenzionális profiljából levezethető – például akkomodációs – folyamatokként leírhatóak (Szeteli et al. 2018: 83); a példákhoz alsó indexben odairtuk, hogy melyik hol kerül majd tárgyalásra. Továbbá azt az elemét szeretnénk előrebocsátani a megoldási javaslatunknak (l. 3.2.), hogy a *ReALIS* a diskurzusreprezentációt elmerereprezentációvá teljesíti ki, így egy rendszerben vehető össze a beszélői információ-állapot a mondattípushoz konvencionálisan hozzárendelhető feladói profilhoz (Oishi 2014, 2016). A társalgási résztvevők információállapotában ragadható meg az akkomodációt kiváltó meg nem felelések észlelése.

„Meg nem felelésként” fogható fel például a kijelentő mondatban – az ahhoz ideálisan illeszkedő, E/1 ágenssel betöltött alanyi grammatikai funkcióval társuló múlt idejű ige helyett (1a) – a magyarban többnyire jövő időt kifejező morfológiailag jelöletlen igeidő (6a) vagy az E/2 ágens alkalmazása (6b-c). Saját cselekvésünk sikeres végrehajtásának tényállásáról jogosultak vagyunk biztosat mondani (1a). A jövőről viszont csak hipotézist lehet gyártani, ami egy ígéret (6a.1), terv (6a.2), gyanú (2a'), remény (2d) vagy egy utasításban megjelölt cél (2b') beteljesüléseként válhat tényállássá.

- (6) Idő, személy, mód, kontextus – ami nem illik az adott mondattípushoz
- Hétfőre meg fogom írni a cikket. [1. ígéret, 2. tájékoztatás tervről]
 - Megírod a cikket. [(2a'): Gunlogson-féle, (2b'): utasítás, (2d): biztatás]
 - Megírhatnád a cikket. [2(a'')]
 - Esik az eső. [(2a'): Gunlogson-féle]_{4.1.}
 - Esett volna az eső?_{4.1.}

Mint utaltunk rá az adott példák kapcsán, a feltétel megjelölése (vagy rekonstruálhatósága) hiányában használt feltételes mód (6c) és a nyilvánvalóan ellentétes tudásmegoszlás (6d) szintén funkció-átértékelést vált ki. Ha egy adott tartalom nem értelmezhető megvalósult tényállásként, akkor (a felszólítási profilban szerepet játszó) *megvalósítandó* tényállássá értékelendő át (6c); ami a (2b') esetre is vonatkozatható. A (6d) példatípushoz azt a megjegyzést fűzzük, hogy a dinamikus pragmatikai megközelítésekben (pl. Gunlogson 2008, Farkas–Roelofsen 2017) már nem úgy vetik fel a kérdést, hogy kijelentő vagy kérdő funkcióba soroljunk-e be egy beszédaktust, hanem azt feltételezik, hogy folyamatos átmenet van a kijelentő és a kérdő funkció között. Az

¹¹ A kognitív nyelvészek körében például megfogalmazódik ez az álláspont: „Hogy semmiféle kísérlet nem történt mindeztidáig a Kognitív Nyelvtan formalizálására, az azt a megítélést tükrözi, hogy az ezzel járó egyszerűsítések és torzítások jóval nagyobb kárt okoznának, mint amennyi nyereséget remélhetnénk ettől” Langacker 2007: 423).

ugye-kérdésekkel nemcsak a hallgató irányából várható el információáramlás (ideális esetben a kérdéssel kiváltott válaszra a hallgató megadja a biztos tudást a beszélőnek), de a beszélő is számot ad – valamilyen bizonyossági fokot jelezve – az adott tartalom tekintetében fennálló (részleges) tudásáról (3b'). Ennek fényében a (6d') megnyilatkozás – ahol a feltételes mód ismét nem egy feltételre utal – nem annyira kérdő funkciójú, mint inkább kijelentés egy (nem egyértelmű bizonyítékokon alapuló) hipotézis megosztása céljából.

3. Illokúciósaktus-osztályozás modellelméleti alapú dinamikus pragmatikai keretben?

A beszédaktusok típusainak bemutatásához a klasszikus searle-i gyökerekig nyúlunk vissza, elsődlegesen az 1976-os tizenkét szempontra összpontosítva (Searle 1976, 1969/2009). Searle az illokúciós aktusok átfogó leírását adja, és a beszélőnek jellemzően legalább három különböző fajtájú aktus végrehajtását tulajdonítja. A beszélő egyrészt végrehajt egy megnyilatkozásaktust a szavak kimondásával, másrészt egy propozicionális aktust a referálás és predikálás révén. Az illokúciós aktussal pedig állít, kér, ígér, panaszkodik vagy dicsekszik, és így tovább (Searle 1969/2009: 35). Azt állítjuk, hogy e propozicionális aktuson túli illokúciós jelenségek a montagoviánus modellelméleti alapokon (Dowty et al. 1981) álló dinamikus pragmaszemantika pontosságával, formalizáltságával írhatóak le a *ReALIS*-keretben, köszönhetően az elmereprezentációssá kiteljesedő eszköztárnak. Az integratív törekvés eredménye nem kevesebb lehet, mint a Searle által a 2011-es Andor-riportban hiányolt „élő”, kommunikációs keretbe ágyazódó pragmaszemantika kidolgozása.¹² Egy olyan formális elméleté, amely képes (szándékvezérelt, egymást mentalizáló) aktuális beszélők aktuális társalgásainak aktuális beszédaktusairól számot adni, túl a kognitív megközelítések hívei számára túlságosan „sterilnek” ható magasabb rendű logikai elemzéseken (Alberti et al. 2019a).

A következőkben röviden ismertetjük a *Jelentés és Nyelvhazsnálat* hasábjain már bizonyos aspektusokból bemutatott *ReALIS* dinamikus pragmaszemantikai keretet (Szeteli–Gocsál–Alberti 2019, Alberti et al. 2019b), ezúttal az említett klasszikus pragmatikai „gyökerekre” összpontosítva (3.1.-3.2.). Majd rámutatunk, hogy a keret mely pontokon képes bevonni a fenti munkák eredményeit (l. 3.3., de a 4. szakasz ugyanezt a gondolatmenetet viszi tovább). Mivel nem szeretnénk

¹² “[B]asically, the development of formal semantics has given us a sophisticated intellectual apparatus that gives us the illusion that we are achieving understanding. But it seems to me, we are not. I mean, ... the Tarskian set theoretical analysis of truth, a tremendous formal achievement, seems to me to add nothing to the understanding of truth, what it is for a proposition to be true. [The contemporary mainstream development] in the philosophy of language ... is more and more formalistic, more and more a matter of developing formal model theories, formal semantics for different types of expressions. As far as I know, without exception, they have not, actually, increased our insight. We are not much better off understanding how does language actually work in human communication. Now, if you concentrate on certain types of utterances, then communication doesn't seem to be very important. Two plus two equals four? Who cares how it is communicated? But I think we won't understand the aspects of language that interest me [Searle]: how it relates to human life, how it relates to society, how it relates to human interaction, unless you see its role in the actual performance of speech acts by actual speakers” (Andor 2011: 8-9).”

elveszíteni sem azokat az olvasókat, akiket az érdekel, hogy egy formális rendszerben elvégzett kalkulációkból valóban kijön-e az intuíciónak megfelelő eredmény, sem azokat, akiket a pragmatikai tartalom érdekel, minél csekélyebb megterhelő formalizmussal, lábgyezetben próbáljuk elkülöníteni a formalizmust.

3.1. A *Re*ALIS-keret searle-i tükörben

A searle-i aktusok (Searle 1969/2009) elkülöníthetők a formájukat tekintve: az illokúciós aktusok jellegzetes formája a teljes mondat, a propozicionális aktusé a mondatelemek (állítmány, névszói szerkezetek stb.). Az állítás nem egyenlő a propozicionális aktussal: az állítás elköteleződés a propozíció igazsága mellett; hiszen nem a mondat fejezi ki a propozíciót, hanem a mondat kimondása során a beszélő teszi ezt.

A megnyilatkozás pragmaszemantikai egysége a *Re*ALIS-ben az *intenzionális profil*. Ez jellemzően mondathoz társítva jelenik meg, akárcsak az illokúciós aktus.¹³ A *Re*ALIS-keretben leírt mondattípusok intenzionális profiljai elsősorban az adott mondathoz potenciálisan kapcsolódó, konvencionizálódott illokúciós aktusokat adják meg, illetve a fő mondattípusok esetén egy olyan alulspecifikált intenzionális profil megadása a cél, melyből a mondattal megvalósítható funkciók kiszámíthatóak. A *Re*ALIS-keretben született tanulmányoknak egy jó része¹⁴ tehát – a searle-i terminológiában értelmezve – illokúcióserő-indikátorok (mondattípusok, diskurzusjelölők) pragmaszemantikai modelljét nyújtják ahhoz, hogy illokúciós aktusként való működésüket magyarázzák.

Tanulmányunk további elemzése a (diskurzusjelölő nélküli) fő mondattípusok profiljából indulnak ki, amelyeket – a beszélő és a hallgató tudását és más modális attitűdjeit tekintve – egymással ellentétes, egymást kiegészítő, egymással komponálódó jegyeket mutató alapcsomagokként határozhatunk meg; l. az 1. táblázatot, illetve szemléltetésképpen a (7a-c) példákat:

- (7) A három fő mondattípus
- a. Lara megírta a cikket. [kijelentő]
 - b. Írja meg Lara a cikket! [felszólító]
 - c. Megírta Lara a cikket? [kérdő]

¹³ Megjegyzendő azonban, hogy intenzionális profilelemekkel megadhatjuk tetszőleges illokúcióserő-indikátor (morfematikus diskurzusjelölő, hangsúly és hanglejtés által kifejezett, diskurzusjelölői szerepű mintázat, egyéb a mondat szintje alatti szerkezet) pragmaszemantikai hozzájárulásának a leírását is. Így nem azt állítjuk, hogy minden intenzionális profil valamilyen illokúciós aktust jelölne, viszont állítjuk, hogy minden illokúciós aktushoz rendelhetünk intenzionális profilt, mely akár azonos illokúciós cél mellett is képes elkülöníteni például az illokúciós erőt, illetve Searle (1975) többi szempontja kapcsán (is) felmerülő jelenségeket.

¹⁴ Az eddig említett munkákon kívül említünk néhány további, ami releváns az adott kontextusban: Kleiber–Alberti (2014), Alberti–Dóla–Kleiber (2014), Kleiber–Alberti–Szabó (2016), Alberti–Kleiber–Schnell–Szabó (2016), Kleiber (2018), Szeteli (2017), Szeteli–Dóla–Alberti (2019).

Célorientált mentalizáció	Kijelentő	Felszólító	Eldöntendő kérdő
	Alap	Alap	Alap
e-re: iB	$iB = +5\alpha$	$iB = -5\gamma$	$iB \in "0"$
$iBuB \in "+5$	$iBuB \in "0"$	$iBuB = "+5\gamma$	$iBuBiB \in "+5\bullet+5\bullet"0"$
$e'-re, \dots \bullet W,$ $r \in R \subseteq \{i, u, o\},$	$W = uB \uparrow$	Default: $e' = res_e$	$W = iB \uparrow$
$(\Sigma iBrD \cdot iBrD) / (5 \cdot R) \in "+5$	$iBrDuB \uparrow = 5\beta$	e'-re: iBrD	$iBrDiB \uparrow = \beta$
$iBuA \in "+5\bullet+5$	$iBuAuB \uparrow = \beta$	e'-re: iBuA	$iBuAiB \uparrow = \beta$ döntő elem: $iBuB = \xi \in \beta$
e'-re: $iIuI \uparrow \in "+5\bullet+5$	$iIuI \uparrow uB \uparrow = \alpha$	e"=e-re: $iIuI \uparrow$	$iIuI \uparrow iB \uparrow = \xi$
$iAiIuI \uparrow \in "+5$	$iAiIuI \uparrow uB \uparrow = \alpha$ legitimál: $iE = \alpha$	e"=e-re: $iAiIuI \uparrow$	$iAiIuI \uparrow iB \uparrow = \xi$

1. táblázat: A három fő mondattípus intenzionális profilja
Alberti et al. (2019b) alapján¹⁵

Adott megnyilatkozást leíró intenzionális profil a $\Re eALIS$ -ben a montagoviánus (Dowty et al. 1981) modelleméleti igazságértékelést átvevő kampi diskurzus-reprezentációs elméletet (Kamp–Genabith–Reyle 2011) követve a propozicionális tartalom köré szerveződő lehetséges világokból épül fel. Ezeket a hordozott tartalomhoz való modális viszonytal (M: modalitás/attitűd), a modalitás birtokosával (R), polaritásával ($\{+, 0, -\}$) és intenzitásával (öt fokozat) jellemezhetjük. Ezen kívül a lehetséges világocska része az időpecsét, ami azt jelzi, hogy adott modalitás adott ágens elméjében mikor áll fenn a tartalommal kapcsolatban, így a címke azonosításra is szolgál.¹⁶

¹⁵ Három egyszerűsítő módosítással közöljük itt az idézett 2019-es táblázatot. 1. Ott egy-egy levezetésből származtatjuk ezt a két címkét: $iB \in "0"$ („a feladói tudás 0 körüli, de semmiképpen nem az, hogy az adott propozicionális tartalom egyértelműen IGAZ vagy HAMIS”), illetve $iBuBiB \in "+5\bullet+5\bullet"0"$ („a feladó éppen azt feltételezi a címzett rá vonatkozó vélekedéséről, ami az előző zárójeles kifejezésben szerepel”). Majd a 4.2. pontban tárgyaljuk ennek a jelentőségét. 2. A másik egyszerűsítés formális: csak akkor húzzuk alá egy $w_1 w_2 \dots w_k \in \xi_1 \dots \xi_n$ címkeszelvény-értékelésben az egyenlőségjel jobb oldalán szereplő értékvektorhoz tartozó címkeszelvényeket, ha azok nem a $w_{k-n+1} \dots w_k$ címkeszelvény-szuffixumot alkotják. Szemléltetés: az $iBuB \in "+5\bullet"0"$ címkeszelvény-értékelés így írható fel szelvényenként: $iBuB \in "+5$ (a feladó tudásáról vagy vélekedéséről van szó) és $iBuB \in "0"$ (e vélekedés az, hogy a címzettnek nincs biztos tudása az adott propozícióra vonatkozóan). 3. További módosítás: a kimeneti / „későbbi” kommunikációs fázisra (a más funkcióban is használt plusz jel helyett) egy \uparrow utal.

¹⁶ A prizmatatásnak nevezett képlet (a 3.2. pontban közölt 1. ábra feliratában) definiálja teljes általánosságban a fent bemutatott világocskacímkéket, melyek a propozicionális tartalom köré szerveződnek. A képlet végén álló Kleene-féle csillag azt fejezi ki, hogy a világocskák egymásba ágyazhatóak, azaz például a beszélőnek lehetnek vélekedései (iB...) hallgatója szándékairól (...ul), képességeiről (...uA); sőt ez a lehetőség korlátlan rekurzíóval kiterjeszthető, mint az 1. táblázat mutatja. A zárójel előtti hatványhalmazjel pedig azt a jelenséget ragadja meg, hogy e kettőről akár párhuzamosan is vélekedhet: gondolhatja például, hogy hallgatójának hatalmában áll megtenni valamit, de ez nem szándéka: $\{iB_{+5}uA_{+5}, iB_{+5}uI_0\}$. Sőt emellett még saját maga is rendelkezhet valamilyen hiedellel a propozícióról – ebben az esetben például gondolhatja, hogy az nem áll fenn –, és lehetnek azokkal kapcsolatos vágyai – pl. akarhatja, hogy megvalósuljon: $\{iB_{-5}, iD_{+5}\}$.

A feladó szerepébe behelyezkedve és a (7) mondataira alkalmazva, sorról sorra lefelé haladva felvázoljuk a három profil lényegét.

Felszólító (7b)-re (az 'Alap' azt jelenti, hogy semmilyen diskurzusjelölőt nem tartalmaz az adott típusú mondat): F1: [*tudom*, hogy a cikk (még) nincs megírva]. F1': [rólád is feltételezem, hogy így *tudod*]. F2: [úgy vélem, *érdeke* valaki(k)nek, hogy Lara megírja]. F3: [meglátásom szerint oda *tudsz* hatni, hogy megtegye]. F4: [*szándékom* felébreszteni benned az erre irányuló *szándékod*]. F3': [erre *jogosultnak, illetékesnek* tartom magamat].

Kijelentő (7a)-ra: K1: [*tudom*, hogy Lara megírta a cikket]. K1': [úgy vélem, te nem *tudod* ezt]. K2: [úgy vélem, *érdeke* valaki(k)nek, hogy megtudj]. K3: [meglátásom szerint *jogod* van megtudni]. K4: [*szándékom*, hogy *szándékodban* álljon a (7a)-t tényként elfogadni]. K3': [*illetékes* vagyok eme információ átadására]; K3'': [tekintettel arra, hogy személyesen is *megtapasztaltam*, hogy Lara írja a cikket].

Kérdő (7c)-re: Q1: [nem *tudom*, hogy Lara megírta-e a cikket]. Q1': [úgy vélem, hogy te *tudod*]. Q2: [úgy vélem, *érdeke* valaki(k)nek, hogy megtudjam]. Q3: [meglátásom szerint *képes* vagy biztos tudást közölni az ügyben]; Q3': [tekintettel arra, hogy biztos *tudásod* van a kérdésben]. Q4: [*szándékom*, hogy *rászánd* magad a felvilágosításomra]. Q3'': [*jogom* van téged erre rávenni].

Két megjegyzést fűzünk e három profilhoz.

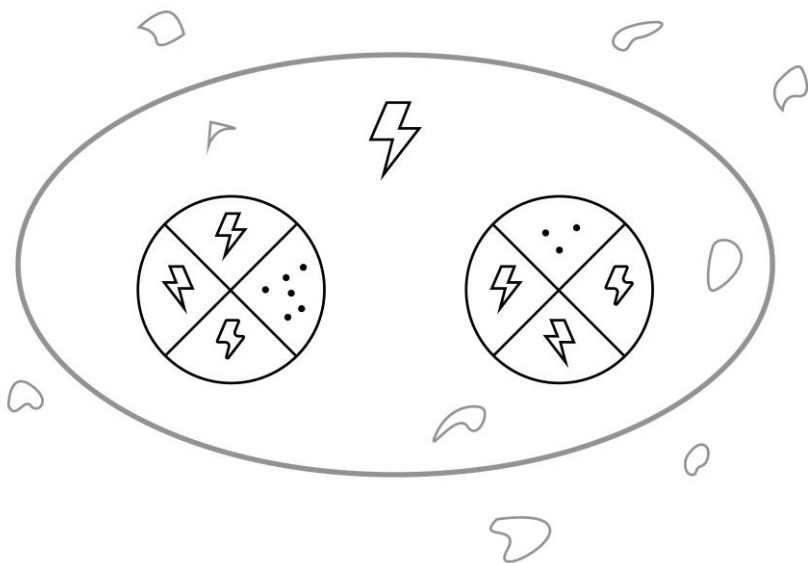
I. A beszédaktus beállításának folyamatát a \Re ALIS-keretben korábban csak a feladói szerep, a beszélő (*i*) oldaláról modellezték (vö. Alberti–Kleiber 2014), ami értelemszerűen nem terjedhetett ki a címzetti szerep felvételének és a hallgató reakciójának pontos leírására. Ezért a fenti megközelítés kiegészült azzal, hogy az intenzionális profilokban más releváns interpretáló(ka)t is figyelembe lehet és kell venni: a hallgatót (*u* 'you'), illetve akár harmadik személyt (*o* 'other') is. Az F2/K2/Q2 pontban a beszédaktus sikerességében érdekelték köre például adott szituációban korlátozódhat a feladóra és/vagy a címzetre, de kiterjedhet éppen további személyekre is (Alberti et al. 2019: 27). Ezáltal a teljes illokúciós aktus megragadhatóvá válik, illetve a perlokúciós hatás egyes mozzanatai is kalkulálhatóak (Nóthig–Szeteli 2018: 462–3); l. 4.1.

II. Zaefferer (2001) a tipológiájában (részletesen l. majd 4.3.) nemepisztemikus (-*epistemic*) jeggyel látja el a felszólítást, ezzel választva azt el az episztemikus (+*epistemic*) jeggyel ellátott kijelentéstől és kérdéstől. Az 1. táblázat világosan mutatja, hogyan nyilvánul meg ez az elkülönítés a \Re ALIS-profilokban: a vágy/érdek tipikusan a propozíció által aktivált eseményszerkezet eredmény-állapotára vonatkozik (res_e 'result of *e*'); ez a kidolgozott példában egy világbeli változás végeredményeképpen előálló „megírt cikk” (F2). A másik két fő mondat-típus használata viszont elmeállapotok megváltoztatására irányul. Kijelentéssel „exoforikusan” $uB\uparrow_{+5}$ kimenet áll elő (a címzett megtudja, hogy igaz az, hogy Lara megírta a cikket (K2), míg a kérdéssel megcélzott kimenet – fordított információáramlás mellett – a feladó azzal frissült információállapota, hogy Lara megírta a cikket ($uB\uparrow_{+5}$), vagy sem ($uB\uparrow_{-5}$) (Q2).

3.2. A \Re ALIS világmodellje és a prizmahatás

A \Re ALIS felkínálja azt a globális nézőpontot (1. ábra), ahonnan tekintve a világ és az annak részét képező elmék különböző állapotai egységesen kezelhetőek; nem jelent számottevő különbséget, hogy egy beszédaktus „általában” a világra

(F4) vagy annak egy kicsiny (bár számunkra nyilván kiemelten fontos) szegmensére, egy elme pillanatnyi tartalmára (Q4) irányul. Ezért a felszólítás olyan a világ szintjén, akárcsak a kérdés az elme szintjén: az illokúciós cél, hogy a címzett valósítson meg valamit, amit a feladó nem. Emellett a *re*ALIS egy megfelelő profilbeli helyen számot tud adni arról, hogy a felszólítás karakterének is megvan a maga episztemikus mozzanata: az illokúciós aktus sikerességének fontos kritériuma, hogy a beszélő és a hallgató is tisztában legyen a ténnyel – illetve hogy a hallgató legkésőbb a felszólítás pillanatában akkomodálja a tényt – mi szerint adott pozíció nem áll fenn (Q1, Q1').

1. ábra: A világmodellező orákulum, a prizmaként tükröző/torzító elmék és a prizmahatás: $\mathcal{P}([\mathcal{P}(R \times M \times T \times \{+, -, 0\}) \times I]^*)$

Ahogy az imént szóba került, a *re*ALIS a való világ modelljén belül (és nem azzal „párhuzamosan”) helyezi el a (modellelméleti szemantikában interpretációs bázisként szolgáló) lehetséges világokat, konkrétan a világ részét képező kommunikáló ágensekhez rendelve mint elmerepresentációjukat (Alberti 2011). Ennek ára: a lehetséges világok nem végtelen struktúrák, mint a modellelméleti szemantikában (Dowty et al. 1981) és az arra épülő dinamikus pragmaszemantikai megközelítésekben, hanem ilyenek (rekurzióval korlátlan méretűre építhető, de) véges részstruktúrái: ’világocskák’. Nem ismerünk olyan interpretációs feladatot, amelynek megoldásához végtelen információ lenne indokolt. Az 1. ábrán az ovális alakzattal is azt próbáltuk érzékeltetni, hogy a külvilágról is véges tudást feltételezünk, amit egy „orákulum” információállapotaként foghatunk fel; amiről nem szól interpretálandó mondat, az kívül eshet az orákulum tudásán. Az orákulum tudásának részét képező mintázatok – mint a villámot formázó hétszög

az ábrán – egy-egy elme elkülöníthető szegmenseiben hűen vagy némi torzítással jelenhetnek meg (mint egy prizma lapjain a környező világ), modellálva a pontos észlelést vagy igaz közlést, illetve az annak alternatíváit képező humán attitűdöket (például egy vágyat arra, ami nem áll fenn). A tárgyalat profilelemek (F1-től Q3"-ig) egytől egyig egy feladói szerepet vállaló ágens elméjének megfelelő világocskájában végső soron formális szemantikai igazságértékelésként foghatóak fel.

Némi (főleg eseményszerkezeti szempontból értendő) egyszerűsítéssel azt mondhatjuk például, hogy az F1 profilelem azt fejezi ki, hogy aki a (7b) megnyilatkozással él, az elkötelezi magát amellett, hogy a (7a) állítást hamisnak gondolja. F1' azt fejezi ki, hogy ugyanőszerte a címzettje is hamisnak gondolja a (7a)-t. Mindez független attól, hogy a (7a) igaz-e az aktuális világban, és hogy a címzett valójában mit gondol. Az ezekre vonatkozó igazságértékelés is elvégezhető az 1. ábrán szemléltetett modellben. És ha például hamis – vagyis a beszélő *tévedésben* él –, akkor az ezzel tisztában lévő (tehát nem tévedő) hallgatója így reagálhat: „Képzeld, már meg is írta Lara a cikket.”

Általánosságban kimondhatjuk, hogy a *beszélő* tényleges vélekedései, vágyai, szándékai és a *feladói* szerepben konvencióként definiált IBDA-profilelemek eltérhetnek. Kimondhatja valaki a (7a) állítást úgy is, hogy közben azt hamisnak gondolja. Ezzel *hazudik*. A hazugság éppúgy két világocskabeli eltérő igazságérték, mint a tévedés. Csak míg a tévedés a beszélő meggyőződése és az (orákulumra bízott) külvilágbeli helyzet eltérése, addig a hazugság a beszélő meggyőződése és a vállalt feladói szerep révén mutatott tudása közötti eltérés.

Hasonlóképpen összevetendő a konvencionális profilokban definiált címzetti szerep és a hallgató tényleges információállapota. Oishi (2014, 2016) szerint az egyes profilokban meghatározott kontextuális elemek is összevetendők a megnyilatkozás tényleges szituációjának jellemzőivel (l. Szeteli–Gocsál–Alberti 2019: 52–54, illetve 4.1.).

A külvilág és annak a fentiekben számba vett számtalan részleges leképezése közötti – multiplikatív igazságértékelésként felfogható – mintaillesztési lehetőség jelentős szerepet játszanak a következőkben az austini és a searle-i pragmatikai felismerések formális dinamikus pragmaszemantikai (újra-)értelmezésében.

3.3. A klasszikus pragmatika 12 pontja a \Re ALIS tükrében

Jelen szakaszban a \Re eALIS intenzionális profiljainak elemeit összevetjük Searle (1976) tizenkét – illokúciós aktusokat osztályozó – szempontjával (S1–S12). E szempontok \Re eALIS-beli értelmezésével és formalizálásával bizonyítjuk, hogy eszköztárunk alkalmas az aktusokat osztályozó rendszerek szempontjainak integrálására.

Searle (1976) írásában utal Austin (1975 [1962]) öt illokúciósaktus-típusára: ítélezők (*verdictives*), végrehajtók (*exercitives*), elkötelezők (*commissives*), *viselkedők* (behabitives), *bemutatók* (expositives). Ítékezés az, amikor bíróság vagy sportbíró ítéletet hoz, de ilyen lehet a becslés, saccolás is. Végrehajtó beszédaktus az, ha valaki hatalmat, jogokat gyakorol; kinevez, tanácsol, utasít, figyelmeztet. Az elkötelező beszédaktusok esetében a beszélő elkötelezi magát valami mellett, például ígéretet tesz. Viselkedő beszédaktusnak számítanak a magatartásmódokkal, társas viselkedéssel kapcsolatos beszédaktusok, mint a

bocsánatkérés, részvétnyilvánítás, gratulálás. A bemutató beszédaktusoknál a fő szempont, hogy hogyan illeszkedik adott megnyilatkozás a társalgás menetébe, hogyan használjuk a szavakat.¹⁷

Searle (1976) szerint Austin osztályozásának több hibája is van. Rámutat, hogy keveredés van az igék és az aktusok között, ráadásul nem minden ige illokúciós ige, így Austin ígéket alapul vevő módszerét nem tartja indokoltnak. A kategóriákat túlzott mértékben átfedőnek találja, de az egyes kategóriákat sem tartja egységesnek és egyértelműen meghatározottnak.

Searle (1976) szerint az illokúciós aktusok tizenkét aspektusból különböznek egymástól, ezért az ő javaslata az, hogy az illokúciós cél (S1) és a belőle következő illesztési irány (S2), valamint a kifejezett őszinteségi feltételek (S3) alapján kell az osztályozást végezni. Ha így teszünk, a többi kilenc tényező is a helyére kerül (autoritás szerepe, diskurzusviszonyok stb.).

A $\mathfrak{R}eALIS$ -beli intenzionális profilkok – az illokúciós célt megadó *szándék* mellett (8) – éppen ezekből a konvencionalizálódott őszinteségi feltételekből, pszichológiai állapotokból (9-10) állnak. A beszélő, aki magára ölti a feladói szerepet, ezeknek kell, hogy megfeleljen az illokúciós cél jogos kitűzése érdekében.

A következőkben végigvesszük a $\mathfrak{R}eALIS$ axiómáit a kijelentő, kérdő és felszólító konvenciókra nézve a 3.1. pontban F1–F4, K1–K4, Q1–Q4 jelöléssel megadott profilelemek általánosításával (a példabokrok (b-b") soraiban), és párhuzamosan magyarázzuk ezek kapcsolatát Searle (1976) szempontjaival (ezek az (a-a') sorokban jelennek majd meg). Felhívjuk rá az olvasó figyelmét, hogy a $\mathfrak{R}eALIS$ -beli modalitások (I, B, D, A) bevezetéséből adódóan a látszólag globális, „makroszinten” illokúciósaktus-típusokat elkülönítő searle-i szempontok „mikroszintre” kerülnek abban az értelemben, hogy minden beszédaktusban potenciálisan mindegyik modalitás szerepet játszik.

(8) I-dimenzió:

- a. S3_i: Amikor valaki ígéri, esküszik, ijesztget azzal, hogy megtesz valamit, kifejezi, hogy *szándéka* megtenni azt.
- a'. Sp&W: A táncparketten csak egyvalaki vezethet, ahogyan a kommunikációban a beszélő a „felelős”, ő vezet. (1995).
- a". S1 (illokúciós cél)
- b. F4: [*szándékom* felébreszteni benned a szándékot, hogy fennálljon p].
- b'. K4: [*szándékom* felébreszteni benned a szándékot, hogy elfogadd p-t].

¹⁷ Önálló tanulmányt követelne meg az említett beszédaktusok tüzetes jellemzése. Ehelyütt általánosságban arra szeretnénk rámutatni, hogy az 1. ábra kapcsán tárgyalt multiplikatív igazságértékelés révén (3.2.) – annak köszönhetően, hogy a $\mathfrak{R}eALIS$ teljes egységben kezeli a beszédrésztvevők elméleti jellemzőit, a választott intenzionális profil elemeit és a külvilágbeli viszonyokat – semmilyen elvi akadálya nincsen sem az őszinteségi feltételek elméleti, sem a beszédrésztvevők közötti társadalmi vagy más jellegű hierarchia külvilágbeli, sem a szituációadekvátság szintén külvilágbeli igazságértékeléses „ellenőrzésének”. Elméleti mintaillesztés mutathatja ki azt, ha a gratuláló valójában nem örül annak, amihez gratulál. Külvilágbeli igazságértékelés mutathatja ki azt, ha álpap adja össze az ifjú párt, vagy hajóskapitány teszi ezt egy olyan országban, amelynek a jogrendje ezt *amúgy* megengedi, de a szituáció nem megfelelő, mert nem egy általa irányított hajón történik mindez.

- b". Q4: [szándékom felébreszteni benned a szándékot, hogy felvilágosíts p igazságértékéről].
- (9) B-dimenzió:
- a. S3_B: Amikor valaki állítja, magyarázza, kijelenti, hogy p, akkor kifejezi azt a *hiedelmét*, hogy p.
 - a'. S7: diskurzusszervezés
 - a". S9: kijelentés beszédaktusigével
 - b. F1: [*tudom*, hogy nem áll fenn p]. F1': [rólad is feltételezem, hogy így *tudod*].
 - b'. K1: [*tudom*, hogy p]. K1': [úgy vélem, te nem *tudod* ezt].
 - b". Q1: [nem *tudom*, hogy fennáll-e p]. Q1': [úgy vélem, hogy te *tudod*].
- (10) D-dimenzió:
- a. S3_D: Amikor valaki utasítja, kéri u-t, hogy tegyen meg valamit, kifejti egy *vágyát* (akaratát, óhaját), hogy u tegye meg azt.
 - a'. S6: érdekeltség
 - b. F2: [úgy vélem, *érdeke* valaki(k)nek, hogy fennálljon p].
 - b'. K2: [úgy vélem, *érdeke* valaki(k)nek, hogy megtudd, hogy fennáll-e p].
 - b". Q2: [úgy vélem, *érdeke* valaki(k)nek, hogy megtudjam, fennáll-e p].
- (11) A-dimenzió:
- a. S5: státusz, S10: intézményi háttér, S12: stílus
 - b. F3: [úgy vélem, *oda tudsz hatni*, hogy fennálljon p].
F3': [A szándékkiváltásra *jogosultrak*, *illetékesnek* tartom magamat].
 - b'. K3: [úgy vélem, *jogod* van megtudni, hogy fennáll-e p].
K3': [*illetékes* vagyok eme információ átadására].
 - b". Q3: [úgy vélem, *képes* vagy biztos tudást közölni, hogy fennáll-e p].
Q3': [*jogom* van téged erre rávenni].

S1. Searle első szempontja szerint különbség van az aktus(típus)ok között a céljuk tekintetében. A különböző illokúciós aktusok e lényegi feltétel mentén különböztethetők meg elsődlegesen (4.2.). Az illokúciós cél (*illocutionary point*) nem ugyanaz, mint az illokúciós erő (*illocutionary force*), hanem az előbbi az utóbbinak része. Például kérés és parancs esetén az illokúciós cél megegyezik: a beszélő megkísérli rávenni a hallgatót, hogy valamit megtegyen. Azonban az illokúciós erő eltér, amit a teljes intenzionális profil a maga komplex kritériumrendszerével fejez ki. Az illokúciós célnak a \Re ALIS szándék komponense (8b-b") feleltethető meg. Az együttműködő beszélőből kiindulva a felszólító, kijelentő és kérdő konvenciónak egyaránt a része, hogy a beszélő a hallgató elé tárja gondolatait a szándékáról (8b-b"). Megjegyzendő, hogy a többi modális dimenzióval ellentétben (l. F1', K1', Q1', F2, K2, Q2, F4', K4', Q4') ebben az esetben a feladónak a címzettől szóló gondolatai nem képezik a profil részét. Ennek az aszimmetriának a kapcsán (Sperber–Wilson 1995) *táncparkett* hasonlatát tartjuk megvilágító erejűnek (8a): aki kezdeményez, az érvényesít szándékot (ahogy a táncban is csak az egyik fél vezethet).¹⁸

S2. Searle második szempontja összefügg az elsővel, mivel az *illesztés iránya* az illokúciós célból következik. A világ és a szó közti illesztési irányokról van szó, amit Searle a következő hasonlattal világít meg: Egy vásárló a boltban egy magával hozott lista alapján teszi a kosárba az árut, tehát az áru megvásárlásával a világot igazítja a papíron olvasható szavakhoz. Searle tipológiájában ide tartoznak a kérések, parancsok és ígérek. Amennyiben a vásárlót megfigyeli egy detektív, és felírja egy újabb listára, hogy az mit vett, úgy a detektív az ellentétes „szavak a világhoz” irányt valósítja meg. Ide sorolhatóak az állítások, leírások, kijelentések és magyarázatok. Elmondható tehát, hogy a két lista teljesen azonos, de az első alapján a szavakhoz rendeljük a világot, a második pedig a világhoz rendeli a szavakat. Maga a lista tekinthető az illokúció propozicionális tartalmának, funkciója/létrejöttje pedig az illesztési iránynak.

A \Re ALIS keret intenzionális profiljaiban az illokúciós célnak megfeleltethető centrális szándékról (8b-b') leolvasható az illesztési irány, és igazságértékelés révén értékelhető a szándék megvalósulása (3.1.). Felszólításnál a feladó szándéka előmozdítani a propozíció megvalósítását (F4) – a címzettben felébrésztett illetően szándékon keresztül –, amit az órakulomhoz rendelhető megfelelő *kimeneti* információállapotban ellenőrizhetünk.¹⁹ Kijelentés esetén a feladó szándéka továbbadni egy olyan információt, amely az órakulomhoz rendelhető *bemeneti* információállapotban értékelhető.²⁰

¹⁸ Azaz a címzetti szándék nem profilelem, legalábbis a három főtípusban. Módosított típusokban már lehet profilösszetevő: ahol több beszédforduló vétetik figyelembe. A *válaszként* elhangzó kijelentés esetében például (Szeteli–Alberti 2018: 41) kompozicionálisan adódik a címzetti szándék adottnak tekintése: [(kérdésed alapján) úgy tekintem, hogy az a szándékod, hogy rávegyél arra, hogy szándékomban álljon befogadni a szóban forgó propozicionális tartalom igazságértékét] (iB₊₅ul₊₅iI₊₅ul₊₅I₊₅uB₊₅I₊₅).

¹⁹ Az azonosításra szolgáló világocskacímke: il₊₅ul₊₅OB₊₅I₊₅; ahol a *nulla* szimbólum az órakulomra utal. „Teljes sikernek” az tekinthető, ha – a hallgató révén (akinek a meggyőzése az első lépés) – megvalósul a világban az, amire a szándék irányul (l. még 4.1.).

²⁰ „Teljes sikernek” az tekinthető, ha – a beszélő közreműködésével – a világban valóságosan meglévő információ más elmé(k)be is eljut.

A *REALIS*-ben nemcsak hogy megjelenik az illesztési irány, de az ugyanúgy profilelemként figyelembe vett hiedelmekkel (9), vágyakkal (10) és lehetőségekkel (11) olyan rendszert alkot, amelynek tulajdonságaiból következik maga a centrális szándék. Némi egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a szándék (valamely beszédrésztevő vagy az orákulum információállapotának módosítására) a vágy/érendek dimenziójában jelenik meg először (10b-b"), még „cselekvési szereposztás” nélkül (8b-b"), az autoritási axiómák pedig „ellenőrzik” a végrehajthatóságot (11b-b"). E három dimenzióban tehát nagyfokú kompatibilitásnak kell fennállnia. A B-dimenzióban viszont a szándékolt igazságértéknek különböznie kell a bemeneten fennállótól – hiszen a beszédcselekvés is cselekvés, amit egy változ(tat)ásra irányuló szándéknak kell kiváltania. Teljes folyamatot tekintve, a felszólítás az orákulum adott pozíciók tartalmára értett „tudásának” módosulását célozza (9b): például a semmiből egy megírt cikk lesz egy beszélő, egy hallgató és egy mondatbeli ágens (Lara) közreműködésével (7b). A kijelentés és a kérdés a két beszédrésztevő megfelelő tudásszegmensének módosulását célozza (9b'-b").²¹

S3. A harmadik szempont szintén a teljes illokúciós aktusra vonatkozik (9a, 10a), és szintén szétszálazható a *REALIS*-beli profilelemek mentén (9b-b", 10b-b"). Searle ennek a szempontnak a bevezetésével tekintetbe veszi, hogy a centrális szándék megvalósítása (állítás, kérdés) mellett bizonyos egyéb profilelemek – pszichológiai állapotok – megmutatása is zajlik (pl. egy hiedelem vagy vágy kifejezése).²² A *REALIS* ide kapcsolódó állítása, hogy a kijelentések, kérdések, felszólítások mind konvenciók mentén működnek, és amellet érvel, hogy minden releváns attitűdvilágocskában megadandóak az adott profilelem értékei.²³

²¹ A világbeli információ letéteményeseként megjelölt orákulum (0), a feladó mint „első személy” (1), a címzett mint „második személy” (2) és további személyek (o) – például mondatbeli ágensek – láncolataként a következőképpen ragadhatjuk meg a három fő mondatfajta információáramlási alapsémáját.

Felszólítás: $0 \rightarrow [1,2] \rightarrow o \rightarrow 0$ (ahol az ágens preferáltan egybeesik a címzettel: $o=2$).

Kijelentés: $0 \rightarrow 1 \rightarrow 2$.

Kérdés: $1 \rightarrow [0 \rightarrow 2] \rightarrow 1$.

Longitudinálisnak nevezzük azt az igazságértékelést, ami a láncolat valamennyi pontján „ellenőrzi” az elvárt igazságfeltételek teljesülését.

²² Az 1. lábjegyzetben tudománytörténeti perspektívába helyeztük a beszéddel való cselekvés szándék alapúságának a kérdését, Lauer (2013: 6–7) álláspontjára helyezkedve, aki egy nyelvészeti megközelítés létjogosultsága mellett érvel a túlzottan egyoldalú grice-i filozófiai megközelítéssel szemben: "intentions do not seem to play such a great role in the questions I am investigating, while philosophers like Grice [e.g. 1975] [among others] take them to be so central".

²³ Ugyanez a nyelvi meghatározottság jellemzi Searle (1969/2009) jelentésről való véleményét: az, hogy „az illokúciós aktus végrehajtása során kimondott hangok vagy jelek jellemzően rendelkeznek jelentéssel” (55) és a „a beszélő ért valamit az általa kimondott hangokon vagy jeleken, valamint értelmet szeretne kifejezni velük” (uo.) szorosan összefügg. „Az, hogy mit fejezhetünk ki, és mit érthetünk a szavainkon, azon múlik, hogy mit mondunk. Nem egyszerűen a szándékainktól függ, hogy mit fejezünk ki, hanem általában (vagy legalábbis gyakran) a konvencióktól is” (57–58), hiszen a *szándékok és a konvenciók összekapcsolódnak az illokúciós aktus kimondása során*, magában az illokúciós aktusban. A beszédaktusokat pedig a nyelv részének tekintni: „egy nyelv szemantikai szerkezete mögöttes konstitutív szabályok sorozatának konvencionális megvalósulása, és a beszédaktusok jellemzően

S4. A negyedik szempont abban határozza meg az aktusok közötti különbséget, hogy az illokúciós cél milyen erővel jelenik meg. Az illokúciós cél intenzitásának finomítására, azaz az illokúciós erők különbségére a jelöletlen felszólítás – mely ebben az esetben egy parancs (12a) – és a *ŕeALIS*-ben korábban leírt, felszólító mondatban tanácsoló szerepet betöltő *szerint* diskurzusjelölő (12b) szembeállításra szolgálhat példaként (vö. Szeteli 2017: 101, a *szerint* funkciója felszólító mondatban).

- (12) a. Írd meg a cikket!
b. *Szerintem* írd meg a cikket!

Az illokúciós cél a cikkírási szándék felébresztése, azonban nem azonos erővel. A diskurzusjelölővel finomhangolt példában (12b) a beszélő, aki magára ölti a feladói szerepet, csak kisebb meggyőződéssel venné erre rá hallgatóját. Az első és a negyedik szempont tehát ebben különbözik. Az illokúció célja a szándék-ébresztés, míg ereje az egyéb körülmények összességéből adódik, elvi álláspontunk szerint rendszeresen „öröklődik”.²⁴ Ez történik a 2. szakasz két példájánál is: egy vokális (3a) vagy önálló szó formájában megvalósuló (3a) diskurzusjelölő a felszólítást engedélyadássá „szelidíti”.²⁵

S5. Az ötödik searle-i szempont a feladói szerepet vállaló beszélőnek és az általa a címzetti szerepre kiszemelt hallgatónak – a megnyilatkozás illokúciós erejét befolyásoló – státuszát/pozícióját rendszerezi. Searle (1976) ezt egyfajta előkészületi feltételként tekintti, mivel a felek státuszából fog adódni, hogy milyen illokúciós erejű megnyilatkozásra jogosultak. Felszólítás esetén például figye-

olyan cselekedetek, amelyeket úgy hajtunk végre, hogy e konstitutív szabályoknak megfelelően mondunk ki egyes kifejezéseket” (49. Vagyis mélyen, a nyelvhasználat lényegét tekintve konstitutív szabályok által irányított viselkedésforma. „A különböző emberi nyelvek különböző konvencionális megvalósulásai ugyanazoknak a mögöttes szabályoknak” (52).

²⁴ A (12a) mondat illokúciós erejét a *ŕeALIS*-eszköztár az 1. táblázatban közölt módon ezzel a címkével jelöli: $il_{+5}ul_{+5}$ – [szándékom, hogy kiváltsam belőled az egyértelmű szándékot adott tevékenységre]. A (12b) mondatához társuló csekélyebb erejű szándék így formalizálható: $(il_{+4}ul_{+5})$ – [szándékom, de deklaráltan nem maximális erővel, hogy kiváltsam belőled az egyértelmű szándékot adott tevékenységre]. A vessző két skálaegységgel módosítja a konfidenciaintervallumot a [-5,+5] tizenegyfokú skálán: +4=[+2,+4]. Az erőt így pontosíthatjuk a Szeteli (2017: 101) által a *szerint* névutó körül kibontakozó poliszém rendszerben: „Arányosan annyira erős a szándékom, hogy megírd ezt a cikket, amennyire azt gondolom, hogy ez majd előnyödre válik.” Visszavezethető tehát a mérőszám egy vélekedés B-dimenzióbeli mérőszámára. A *Szerintem Lara megírta a cikket* kijelentő mondatához rendelünk ugyanis ilyen intenzitású episztemikus értéket: iB_{+4} – [többé-kevésbé valószínűsítém, hogy p fennáll]. Ami a kiváltandó szándék ul_{+5} profileleméhez tartozó javasolt értéket illeti, ami +5, nyilván felvetődhet, hogy azt is módosítani kellene. Ez azonban nem így van. A beszélőnek azt kell mérlegelnie, hogy megfogad-e egy tanácsot, ha viszont emellett dönt, akkor azt határozottan, célratorően kell végrehajtani (... ul_{+5}), az „immed-ámmal való végrehajtásra” biztatni valakit értelmetlen.

²⁵ Az érdeke-profilelem specifikus: $iB_{+5}uD_{+5}$ – [meggyőződésem, hogy a te vágyad/érdeked az e beteljesülése]. Az 1. táblázatbeli $il_{+5}ul_{+5}$ profilelem pedig erre cserélődik: $il_{+5}Al_{+5}$ – [az a szándékom, hogy e beszédaktus kimeneteként rendelkez autoritással] (Kleiber 2018). Nyilván külső feltételként releváns még, hogy a beszélőnek legyen joga az engedélyadásra.

lembe kell venni, hogy az egy ezredes vagy egy közlegény szájából hangzott-e el, parancs-e vagy felvetés (11a). Jelentőségére tekintettel ezt a szempontot a ReALIS-beli attitűd-profilelemek egy speciális csoportjába soroltuk, elkülönítve egy autoritási attitűdöt (11b-b").²⁶

S6. A hatodik szempont a tekintetben mutat rá a különbségre, hogy a megnyilatkozás a beszélő vagy a hallgató érdekét szolgálja-e (10a'). A ReALIS-ben ezt a feladót, a címzett és az esetleges további személy(ek) vágyait/érdekeit összesítő képlet írja le (Szeteli 2017: 94) bármely intenzionális profil esetén (10b-b"). A (7b) megnyilatkozás – *Írja meg Lara a cikket!* – interpretációjának adott szituációban ugyanúgy részét képezi a beszélő által figyelembe vett „érdekeltek körének” meghatározása (ezt a halmazt jelöli az 1. táblázatban és a (13) példában a R), mint a határozott főnévi kifejezéssel betöltött tárgy (*a cikket*) szövegbeli előzményének és/vagy referensének az azonosítása. A példabokorban olyan potenciális mondatokat mutatunk, amelyek révén a (7b) mondat kimondását követően a beszélő egyértelművé teszi a figyelembe vett érdekelti kört.

(13)	a. Témavezetőjeként jól jönne neked ez.	R = {u}
	b. Témavezetőjeként jól jönne nekem ez.	R = {i}
	c. Jól jönne neki végre egy rendes publikáció.	R = {o}
	d. Addig sem nekünk kell megírni...	R = {i, u}
	e. Mindhármunknak ez lenne a legjobb, ugyanis...	R = {i, u, o}

Az általános vágyösszegző képlet specifikációival előállíthatjuk Searle (1969/2009: 82) olyan klasszikus igéinek – pontosabban a velük alkotott mondat típusoknak – az intenzionális profilját, mint a (14) példabokorbeliek. Amellett (vagy inkább *ahelyett*²⁷), hogy a megnyilatkozás elhangzása kinek az érdeke, a közlés megtörténtének fő mozgatórugóját kell megkeresni. Fontos osztályozó szemponttá válik az eredeti megnyilatkozás oka, alapja; amit a (14a-e) példákban *e* jelöl, a befoglaló *e'* kijelentés mellett (14e). Az E/1 alakokkal alkotott jelen idejű mondatok jelöltsége szintén kiemelt osztályozási szempont alapja a klasszikus pragmatikában: a (14a-b)-beli ilyen alakok elkülönülése a (14c-e)-beliektől azt jelzi, hogy a (2. táblázatban vastagon szedett) gratuláció és a részvétnyilvánítás a deklarációk közé tartozik (4.2.), a másik három beszédaktustípus viszont inkább „külső minősítésnek” nevezhető.²⁸

²⁶ A 17. lábjegyzetben mutattunk rá a ReALIS kedvező tulajdonságára a státusszal kapcsolatos nyelvi megszorítások tekintetében: egyetlen rendszerben kapnak igazságértékelést a beszédrésztevői információállapot karakterisztikus adatai és a világbeli hierarchikus viszonyok. A legszövevényesebb koreai udvariassági szisztéma figyelembe vétele is csupán mennyiségi kérdés a megközelítésünkben: tipikus igazságértékelési alapfeladat annak értékelése, hogy a beszédrésztevők – illetve a megnyilatkozásban említett továbbiak – a nem, kor, családi viszony, születési rang, hivatásbeli előmenetel, nemzetiség alapján képezhető relációk tekintetében hogyan rendeződnek.

²⁷ Dicsekvés esetén például a feladó tisztában van vele, hogy olyan – őt magát örömmel eltöltő – eseményről számol be, ami a másikat nem feltétlenül érdekli / amit a másik már nem kizárt, hogy tud.

²⁸ A következő példával kívánjuk megvilágítani a *minősítés* lényegét: „Annak hosszas taglalásával, hogy milyen rengeteg dolgoztál a cikkben, most panaszkodsz vagy dicsekszel?”

- (14) a. [_e Gratulálok / [Béla gratulált] ahhoz, hogy [_e megjelent a cikked].]
 b. [_e [Részvételem fejezem ki] / [Béla részvétét fejezte ki] [_e a nagybátyád halála miatt].]
 c. [_eAzzal ?? dicsekszem / ✓ dicsekedett, hogy [_e megjelent az a cikk].]
 d. [_eArról ?? panaszodom / ✓ panaszkodott, hogy [_e visszadobták a cikket].]
 e. [_eAzzal ? fenyegetlek / ✓ fenyegetett, hogy [_e kirúg(lak)].]²⁹
 f. Az e' az az esemény, hogy r' r"-nek gratulál / dicsekszik / kondoleál / panaszodik / fenyegetődzik, aminek alapját az e esemény képezi.

	e-re nézve		e'-re nézve
	r'D	r"D	r"D↑
+5	grat, dics	grat	grat, kond
-5	kond, pan	kond, feny	feny

2. táblázat: A gratuláció, dicsekvés, kondoleálás, panaszkodás és fenyegetés elkülönítése a D-dimenzióban a (14f) szereposztás mellett

Ehelyütt annyit szeretnénk kiemelni, hogy a $\mathfrak{R}eALIS$ -eszköztárral pusztán a D-dimenzióban elvégzendő értékelés is már egyértelműen elkülöníti a tárgyalt öt beszédaktustípust (14a-e). A táblázatban a következőket foglaljuk össze rendszerzetten. A gratuláció és a részvétnyilvánítás esetében – ha az aktus őszinte – a két fél ugyanazzal a pozitív, illetve negatív érülettel jellemezhető a kiváltó e alapeseményre nézve; eme „együtt-érzés” célja pedig a kedvezményezett pozitív érzését kívánja. A másik három típus esetében a kiváltó e alapeseményhez való pozitív viszony rögzítendő a dicsekvő elméjében, illetve negatív viszony a panaszkodó és a megfenyegetett elméjében. Maga a fenyegetés pedig szintén nyilván nem kívánatos a megfenyegetett számára.

S7. A hetedik szempont hátterében a diskurzusrészletek egymáshoz való viszonyát explicitté tevő nyelvi eszközök állnak. A következtetések, részösszefoglalások a $\mathfrak{R}eALIS$ hálózatos (az eseményszerűségek kapcsolatrendszerét feltáró) és longitudinális (az igazságértékelést teljes eseményszerkezeten végigfuttató (Farkas–Ohnmacht 2012)) interpretációs eljárásának köszönhetően kaphatnak részletes leírást, forgatókönyvszerű struktúrákat is meghívva a beszédrésztevők epizodikus memóriájából (3.2.). Végső soron az S6 szempont kapcsán már szóba került e, e', e", ... eseményszerűségekről – mint diskurzusrészletekhez tartozó információs egységekről – tételnek kijelentések (9a'), például arról tájékoztatva a hallgatót, hogy mikor veheti át a szót („Azzal zárom e kis eszmeftuttatást,...”).

²⁹ A *fenyegetés* kapcsán nem mehetünk el szó nélkül a következő komplikációk mellett. Azon kívül, hogy egy e eseménytípussal fenyegetünk valakit, egy e" cél is tartozik a fenyegetéshez, amit a fenyegetődző fél éppen a fenyegetéssel szándékozik elérni. Hasonló *intereventuális* relációt hív meg a kecsgetetés aktusa is (e-vel kecsget egy e" cél elérése érdekében) A 21. lábjegyzetben említett longitudinális (és a beszédrésztevői információállapotok mellett a valóságbeli történésekre is irányuló) igazságértékelés révén a $\mathfrak{R}eALIS$ nyilván felkínálja a megfelelő eszköztárat ahhoz, hogy teljes komplexitásában számot adjunk eme intereventuális sémák működéséről (például arról, hogy e" és e közül pontosan az egyik valósult-e végül meg: a szándékolt esemény, vagy a büntetés). A részletek kidolgozását azonban jövőbeli kutatásokra hagyjuk, a gratuláció és a kondoleálás kapcsán felmerült deklarációs karakter dinamikus pragmatikai jelentőségének vizsgálatával egyetemben.

A hálózatosság jelenti a kulcsát a 2. szakasz (4c) példájával szemléltetett „hullámzó kérdés” működési mechanizmusának is (Kleiber–Alberti 2014). Ami elhangzik (e), az egy meglepődésből fakadó felkiáltásként értelmezhető („Jé, megírtad a cikket!”). Van azonban valódi kérdő aspektusa is a konstrukciónak: e’, e”,... tényeket vár a beszélő az e magyarázatául.

S8. A nyolcadik szempont arra vonatkozik, hogy az illokúciós erőt indikáló jegy mennyiben határozza meg a propozicionális tartalmat. Ez szintén az eseményszerkezet egészét tekintve értelmezhető. Például, egy beszámoló múltbeli eseményről is szólhat, a jóslat viszont csak jövőbeliről. Ennek megfelelően egy jóslat teljes kiértékelése – akárcsak a fenyegető szándék komolyságának megállapítása – csak az eseményszerűség teljes lezárulta után válik lehetővé.

S9. Az illokúciós aktusok különböznek abban is, hogy vannak aktusok, amelyek mindig beszédaktusok (15a), és vannak, amelyek lehetnek, de nem kell, hogy azok legyenek (15b). A *REALIS* újító ereje abban rejlik, hogy egységes formalizmussal kezeli az illokúciós aktusokat és ezeket az egyéb elméleti tartalmakat, melyek nem minden esetben artikulálódnak beszédaktusként. Az 1. szakaszban a (2a,b,c) példahármas azt szemlélteti, hogy egy e eseményszerűséghez a mondattípus-választás (a maga intonációs, szórendi és morfológiai döntéseivel) éppúgy komplex intenzionális profilt rendel (‘1a’, ‘a”, ‘b), mint egy beszédaktusigével alkotott kijelentő főmondati struktúrába való beillesztés.

- (15) a. Úgy saccolom, hogy másfél méter magas.
b. Másfél méter! [Nem feltétlenül hangzik el.]

S10. Vannak aktusok, amelyek nyelven kívüli intézményeket is megkövetelnek a végrehajtásukhoz, és vannak, amelyek nem. Például csak a megfelelő egyházi személy jogosult megáldani, megkeresztelni valakit, míg gratulálni valakinek akárki képes. Kézenfekvő módon ezek a tényezők a *REALIS* autoritási kritériumaiban mutatkoznak meg, oda sorolhatjuk őket (alaposabb kifejtéssel a 17. és a 25. lábjegyzet szolgál). Megjegyzendő, hogy az autoritáskérdés inkább előkészületi feltétel, elsősorban extenzionális (a kívüllagra vonatkozó) igazságértékelés valósul meg vizsgálatakor. Azonban a beszélő és a hallgató vélekedése saját maga és egymás befolyásáról egy propozíció kapcsán már intenzionális értékelést kíván meg, vagyis elméleti információállapotaik értékelését (3.2.).

S11. Egyes aktusokhoz kapcsolódó illokúciós ígéknek van performatív használata, másoknak nincsen; ezt a (14a-b) által szemléltetett típusok összevetése a (14c-e) típusokkal már mutatta. Searle (1976) e pontban tárgyalt példáiban az állít, az ígér, a rendel és a következtet kerül szembe a dicsekvéssel, panaszkodással, ijesztgetéssel. Az előbbiek esetében lehetséges az explicit performatív formula használata, az utóbbiak esetében azonban az illokúciós ígék nem használhatjuk performatívumként. Jóllehet, ha ez elmarad, úgy nem egyértelmű, mi minek minősül. A különbség, hogy az előbbieknél van mód világozássá tenni az illokúciós erőt, az utóbbiak esetében azonban nincs

Nézzünk néhány példát az egyértelművé tétel jelentőségére! Például egy cukorbetegséggel élő személy édesanyja reggel a telefonba – saját világockáit

tekintve – egy a kijelentő konvenciónak megfelelő állítást tesz a (16a) formájában,

- (16) a. (Nincs sok időm ma főzni.) Csak egy fogást készítek.
 b. *Ígérem*, hogy csak egy fogást készítek.
 b'. *Úgy tervezem*, hogy csak egy fogást készítek.

... úgy gyermeke, a hallgató ezt könnyen ígéretként értelmezheti – mintha a (16b) hangzott volna el –, mivel számára a reggeli inzulinadag beadásakor releváns szempont, hogy mennyire tartalmaz étkezésre kell készülnie. Így, ha a szülők mégiscsak több fogással várják, azt az ígéret megszegésének veheti, míg az anya továbbra is úgy gondolja, hogy ő csak egy állítást tett (16b'), ami végül hamisnak bizonyult, azonban semmiképpen nem tekinti közlését megszegett ígéretnek. Ígéret esetén a beszélő 1. vállalja, hogy autoritása van a proposíció megvalósulása felett, és 2. messzemenően szándékában áll ígéretének megfelelően alakítani a világot, 3. a másik nyugodt szívvel alapozhat erre. Állítás esetén a beszélő nem feltétlenül gondolja, hogy szavaira bárki alapozni szeretne, ez okozza a félreértést.³⁰

A $\mathfrak{I}\mathfrak{e}\mathfrak{A}\mathfrak{L}\mathfrak{I}\mathfrak{S}$ felfogásában a mondattípusok és illokúciós aktusok konvencionálisak, tehát az egész profil a hallgató elé tárjuk megnyilatkozásunk pillanatában; így érvényesül Searle (1969/2009) feltétele, miszerint a beszélőnek szándékában áll elérni, hogy a hallgató tudja, hogy a mondat kimondása a beszélő számára ígéretnek vagy (pusztán) egy aktuális tervnek tekintendő-e.

Ezen a ponton azonban jogosan vetheti fel a kritikus olvasó, hogy a „szándék alapú” pragmatikai megközelítések előnyben vannak a formális/kompozicionális megközelítésekhez képest, hiszen nem látszik formális jegyekből kiszámíthatónak a két beszédaktustípus különbsége. A (17b-c) további két hasonló jelenséget hoz fel az ígéret–terv-dichotómia mellé (17a), amelyeket a megjelölt tanulmányokban $\mathfrak{I}\mathfrak{e}\mathfrak{A}\mathfrak{L}\mathfrak{I}\mathfrak{S}$ -keretben tárgyaltunk.

- (17) a. →(6a) Hétfőre meg fogom írni a cikket. [1. ígéret, 2. tájékoztatás tervről]
 b. Remek film volt! [az íróniáról I. Alberti–Vadász–Kleiber (2014: 74)]
 c. Lezuhanyoznál? [„Kinél a vágó?”; I. Károly–Szeteli–Alberti (2018)]

A (17b) azt szemlélteti, hogy az adott megnyilatkozás érthető *ironikusan* is: úgy, hogy a szóban forgó film pocsék volt. A (17c) pedig felfogható úgy is, mint valódi

³⁰ A beszédidőhöz képest jövőbe nyúló *e* eseményszerkezetre vonatkozó kijelentéssel az explicit feladói elköteleződés a felkészülési szakaszra vonatkozik: [ebben a pillanatban el vagyok szánva az adott esemény végigcsinálására]. Külön az *e* komplex struktúráján belül az *e'* eredményállapotra vonatkozóan az *ígéret* esetében a szövegben elősorolt profilelemek rendre ilyen címkéjű világocskákkal ragadhatóak meg: 1. $il_{+5}ul_{+5}uB\uparrow_{+5}iA_{+5}$, 2. il_{+5} , 3. $il_{+5}ul_{+5}uB_{+5}$. Önmagában egy puszta kijelentés profiljáról nem feltételezzük, hogy ilyen elemeket tartalmaz (l. 1. táblázat), összefüggésben azzal, amire a 2. szakaszban utaltunk: a kijelentő mondat ideális időértéke a múlt és a jelen. Amennyiben a *felvetést/tervez(get)ést* önálló beszédaktustípusként kívánjuk definiálni, annak profiljába az az *e'* eredményállapotra vonatkozóan a szövegben szereplő megfogalmazást ilyen „óvatossági kritériumként” fogalmazhatjuk meg, a '+4 konfidenciaintervallum alkalmazásával: $il_{+5}ul_{+5}uB\uparrow_{+4}$ – [légy vele tisztában, hogy a megkezdett tevékenység eredményét pusztán valószínűsíteni tudom].

kérdés, ami történetesen a hallgató vágyára vonatkozik, de úgy is, hogy a beszélő fejezi ki a vágyát, lényegében udvarias kérést fogalmazva meg a hallgató felé (l. még (4b)). A két-kétféle olvasatot – és a háttérükben feltételezett intenzionális profilokat – elkülönítheti a beszélő eltérő intonációs jegyekkel, de nem tudtuk megcáfolni azt a lehetőséget, hogy az egyes profilok vokális megjelenítése olyan széles skálán mozog, hogy *van* átfedés az egymás alternatíváját képező hangalakok között. Az iróniával kapcsolatosan ezt úgy fogalmazzák meg egyszerűbben, hogy létezik jelöletlen irónia.

Nem vitás, hogy a formális/kompozicionális megközelítéseknek fel kell vértetniük magukat némi kognitív apparátussal a legszűkebb logikai alapú Montagoviánus apparátushoz képest (Dowty et al. 1981). A REALIS olyan elmoreprezentációkat is magában foglaló világmodellt kínál, ami a kognitív nézőpontot éppen a Montague-féle mintaillesztéses modelleméleti igazságértékelés megsokszorozásán keresztül integrálja a rendszerbe, ahogyan azt a 3.2. pontban bemutattuk. A 4.1-ben részletezendő mechanizmusnak az a jelen kérdésben döntő mozzanata, hogy a *hallgató* epizodikus memóriájában ott vannak az adott üzenet formális jegyei alapján *címzettként* aktiválható alternatív intenzionális profilok, amelyek közül az egyéb forrásból származó információit is mozgósítva választ.

Az inzulinos példában a hallgató tudatában lehet annak, hogy a szülei mennyire veszik figyelembe a cukorbetegségét. Ha pedig nem tud döntést hozni, akkor az (diskurzusjelölőkhöz hasonlóan profilspecifikáló) illokúciós erőt indikáló igékhez folyamodhat (16b-b'), ilyen jellegű visszakérdezéssel: „Anya, ezt most megígérted vagy csak tájékoztatsz?” A készülő cikk ügyében is hasonló tisztázó kérdés fogalmazható meg (17a) (l. még (2d-d'') és (3b,c) a 2. szakaszban, ahol a beszélő az intenzionális profilt egy adott tartalomhoz explicit performatívummal rendeli hozzá).

Ami a (17b) példatípust illeti, az irónia jelöletlenségével éppen a fenti választási mechanizmust kényszeríti rá a beszélő a hallgatójára, próbára téve őt: [ha eléggé ismersz, el tudod majd dönteni, hogy az (egyenes) kijelentő profil érvényes-e, vagy az ironikus profil].³¹ Kétség esetén itt is a visszakérdezés a megoldás, ami viszont leégésnek minősülhet a beszédrésztevők társasági relációjában.

Végül a (17c) példatípus kapcsán szeretnénk a választási mechanizmus kulcselemére rámutatni. Egy eldöntendő kérdés ritkán „légből kapott”. A Lezuhanyoznál? propozíciós tartalomnak a beszélő elméjében való megjelenését valaminek ki kell váltania. Például annak, hogy a (későbbi) hallgató vetkőzik, törülközőt keres. Ez alapján merülhet fel a beszélőben, hogy a másik egy zuhanyozási esemény felkészülési szakaszában lehet, amit valami miatt érdemes tisztázni (például amiatt, hogy a beszélő is éppen arra az egyetlen zuhanyra pályázik). Amennyiben viszont a hallgató semmi jelét nem mutatja annak, hogy lezuhanyozna, viszont a beszélőt irritálja az izzadságszaga, akkor nyilván a *kérés* olvasatról van szó (l. 4.1.)

³¹ Az „egyenes” profilbeli iB₅ világocskával szemben az ironikus profilban iB₅ szerepel, tehát az elhangzó állítás ellentétét kell igaznak tekinteni. Hogy ez mennyiben más, mint a hazugság, azt Alberti–Vadász–Kleiber (2014: 74–75) fejti ki, és még olyan esetet is tárgyal, ahol az irónia hazugsággal párosul.

S12. Az utolsó szempont, mely szerint az illokúciós aktus végrehajtásának stílusát tekintve is különbözhetnek az aktusok, jól érzékeltethető a bejelentés (18b) és a bizalmas közlés (18b') példáján. Az illokúciós cél és a propozicionális tartalom megegyezik (18a), azonban a közlés két stílusban valósulhat meg attól függően, hogy kinek milyen módon van jogosultsága birtokolni az adott információt, vagyis a hallgató szabadon továbbadhatja-e.³² A profil fel nem ismerése az alulspecifikált (18a) megnyilatkozás esetén a (16) kapcsán tárgyalt félreértésen alapuló kommunikációs problémákhoz vezethet.

- (18) a. Egy hónapja Larával lakom.
 b. *Bejelentem* az egész baráti körnek, hogy egy hónapja Larával lakom.
 b'. *Bizalmasan közlöm* veled, hogy egy hónapja Larával lakom.

4. A \Re eALIS komplex intenzionálisprofil-struktúrájának tartalma

Az előző fejezetben bemutatuk, hogy a \Re eALIS eszköztára hogyan kezeli Searle (1976) szempontjait, amelyekkel kialakította az illokúciós aktusok különböző osztályainak rendszerét. Ismertettük továbbá az intenzionális profilok vázát a feladó szemszögéből (8-11). Jelen egységben bemutatjuk, hogyan írható le a teljes illokúciós aktus és az azt követő perlokúciós hatás a \Re eALIS eszköztárával (4.1.), majd bevonjuk a tárgyalásba a minor mondatípusokat is (4.2.). Végül a teljes \Re eALIS-profilrendszer összevetjük az alapvető mondatípusok más rendszerezéseivel, Gärtner (2012) nyomdokain haladva (4.3.).

4.1. Az illokúciós aktustól a perlokúciós hatásig

Csak bizonyos kontextusban, bizonyos feltételek szerint és bizonyos szándékokkal mondunk ki szavakból álló mondatokat (Searle 1969/2009: 36). Az általánosított igazságértékelésen alapuló \Re eALIS megközelítésben a folyamatot a következőképpen modellezzük.

A beszélőben megfogalmazódik az illokúciós cél (8b-b"), majd megnyilatkozásában egy olyan feladói szerepet vesz fel, ami egy Searle (1976) tizenkét feltételének is megfelelő (3.3.) illokúciós aktus profilja, a \Re eALIS szemszögéből a megfelelő intenzionális profil a feladói BDIA-világocskákkal (8-11). Ez a profil már tartalmazza a címmel kapcsolatos vélekedéseket/elvárásokat is (9-11). A beszélő illokúciós céljához és az egyéb feltételekhez illeszkedő feladói profil (a montagoviánus igazságértékelés alapját képező) mintaillesztéssel kerül kiválasztásra. A hallgató ezután ideális esetben magára veszi a címzett szerepet, és azonosítja az illokúciós aktust; amennyiben megfelelően, úgy az illokúciós cél megvalósult, a beszédaktus sikeres.

A \Re eALIS mintaillesztési folyamata a montagoviánus extenzionális igazság-

³² A nyilvános bejelentésnek ez lehet a meghatározó profileleme: $uA\uparrow_{+5}uI\uparrow_{+5}oB\uparrow_5$ – [jogosultságot kaptál arra, hogy szándékosan lehessen továbbadni másnak az információt]. A bizalmas közlés esetében éppen e jogosultság nem kerül megosztásra ($uA\uparrow_0uI\uparrow_{+5}oB\uparrow_5$). Sőt éppen [az a szándékom, hogy törekedj arra, hogy másban az a meggyőződés alakuljon ki, hogy fogalmad sincs az adott tartalomról] ($il_{+5}uI\uparrow_{+5}oB\uparrow_{+5}uB\uparrow_0$).

értékelés (Dowty–Wall–Peters 1981) kiterjesztése a *beszélői* információállapot és a *feladói* szerep, a *hallgatói* információállapot és a *címzett*i szerep, illetve a *situációról* való, órakulomhoz rendelt információ tömeg és a *kontextus* közötti tartalmakra (3.2.), Oishi (2014, 2016) nyomán (vö. Szeteli–Gocsál–Alberti 2019: 52–54). A 3.1. pontban bemutatott világocskák (1. táblázat), melyek egy feladói intenzionális profil részei, ideális esetben azonossági vagy egész–rész-viszonyban vannak a beszélő elméjének világocskáival.³³ A beszélő akkor jogosult magára öltetni a feladói szerepet, ha azt gondolja, arra vágyik, az a szándéka, a fölött van hatalma, amit a profil számára előír. Ez azt jelenti, hogy a hallgatójáról is azt kell gondolnia, amit feladói szerepe szerint gondol róla (I. iménti lábjegyzet). Ha ez mind teljesül, úgy az első lépés sikeres volt.

Egy dolog, hogy a beszélő mit gondol a hallgatójáról, és egy másik dolog, hogy jól mentalizálta-e őt, azaz a hallgatója megfelel-e a választott profil őt érintő elemeinek. Az is kérdés, hogy a profilhoz konvencionálisan kapcsolódó kontextus ráilleszhető-e a situációra, illetve hogy ezt a beszédrésztevők is így gondolják-e.

Vegyük például a következő felszólító mondat esetében az autoritási kritériumokat: *Itt az autóm slusszkulcsa, vigyél haza!* Mondhatja-e ezt egy főnök egy beosztottjának, akivel egy szórakozóhelyen fut össze?

A feladói szerepbe helyezkedő főnök szemszögéből így nézhet ki a helyzet: a hallgatóról a napokban derült ki, hogy van jogosítványa, és amúgy elkötelezett antialkoholista, tehát nyilván képes és jogosult az autóvezetésre. Amellett a főnök úgy gondolja, hogy a beosztottjaival bármikor bárhol rendelkezhet (ha jót akarnak maguknak). A beosztott viszont gondolhatja úgy, hogy a friss jogosítványával egyelőre nem alkalmas arra, hogy mások életét veszélyeztetve sofírozást vállaljon. Ettől az információállapoti helyzettől függetlenül a tényleges situáció persze lehet az, hogy valójában kiválóan vezet, tehát alkalmas lenne a sofóri szerepre. Ami a feladói autoritást illeti, arról a hallgató gondolhatja azt, hogy nincs joga egy főnöknek munkaidőn kívül parancsolgatni. A situáció extenzionális értékelése során figyelembe vehető az adott közegben ténylegesen működő általános szokásjog (Kecskes 2017, 9), és a *homlokzatfenyegető aktusok* komplex

³³ I. Példa azonosságra: a (7a) kijelentést (3.1.) megtevő beszélő iB_{+5} profilelemet mutat (azaz hogy biztos benne, hogy Lara megírta a cikket), és az erről való tudása tényleg megvan (i^* a beszélőt jelöli): i^*B_{+5} . II. Ha i^*B_{+4} , akkor értékkonfliktus áll fenn; a beszélő blöfföl, mivel biztos tudásnak mutatja azt, amit csak valószínűsít. III. Példa rész–egész-viszonyra: a beszélő majdnem biztos benne, hogy a hallgató csupán valószínűsíti, hogy Lara megírta a cikket: $i^*B_{+4}u^*B_{+3}...$; mivel $+4 \in [+1, +4] = +5$, és $+3 \in [-4, +4] = "0"$, ez megfelel az $iB_{+5}uB_{+0}$ profilelemnek, a hallgató tudása gyarapodik. IV. Mi van akkor, ha a rész–egész-viszony nem teljesül, például egy ilyen esetben: $i^*B_{+5}u^*B_{+5}$ – a beszélő biztos benne, hogy hallgatója is értesült róla, hogy Lara megírta a cikket? Nem azt állítjuk, hogy ilyen helyzetben kizárt kijelentést tenni a Lara által megírt cikkről, hanem azt, hogy ennek megfelelő formája nem a (7a), azaz egy diskurzusjelölő nélküli („alap”) kijelentő mondat. A megfelelő forma például ez lehet: „Lara *tehát* megírta a cikket.” E megnyilatkozás pedig akkor lehet indokolt, ha egy téma szóba hozásaként funkcionál, amit ilyen folytatás szemléltethet: „... Most azt kell kitalálnunk, hogy hová nyújtsa be.”

problémaköre (Brown–Levinson 1978).³⁴

A searle-i (1969/2009) értelemben vett illokúciós aktus sikeres lezárulásának (elégészes) feltételeként adható meg az, ha a következők teljesülnek – amit teljes *Oishi-illesztésként* nevezhetünk meg. I. A *ReALIS* felvázolt multiplikatív minta-illesztő igazságértékelésében a beszélő információállapota maradéktalanul megfelel a megnyilatkozásához kapcsolódó feladói profilnak. II. A hallgató információállapota ugyanilyen értelemben megfelel a profilban a címzettre kirótt kritériumoknak, és a hallgató fel is fogja ezt az elvárást. III. A tényleges szituáció is megfelel a profilhoz kapcsolódó kontextuskritériumoknak.

A *ReALIS* felfogásában ezt csak részeredménynek tekintjük, és a megnyilatkozás perlokúciós hatását a hallgató elméjében vizsgáljuk tovább. A perlokúciót Searle–Vanderveken (1985) egy illokúciós aktus sikeres és hibátlan végrehajtásakor a hallgatóban létrejövő hatásként írja le. Létezik egyrészt a megnyilatkozás megértésének hatása, de a megnyilatkozások szokásosan létrehozhatnak – és gyakran ez szándékos is – további, a hallgató érzéseire, attitűdjeire, következő viselkedésére vonatkozó hatásokat. Ez utóbbiakat hívják perlokúciós hatásoknak, és az őket létrehozó aktusokat perlokúciós aktusoknak. Ezeket azonban nem tartják lényegileg nyelvi aktusoknak. Úgy vélik, hogy míg az illokúciós aktusok a megértéshez kapcsolódnak, ezért konvencionalizálódhatnak, a perlokúciós aktusok az illokúciós aktust követő hatáshoz van köztük, azok nem konvencionalizálhatók. Ezt azzal indokolják, hogy nincs olyan konvenció, ami szerint ez és ez a megnyilatkozás, például valaki meggyőzésének vagy idegesítésének számít. A *ReALIS*-megközeítésből árnyaltabb kép bontakozik ki a konvencionalizáltság kérdésében.

A perlokúciós hatásnak tekinthető tipikus hallgatói információállapot-módosulások bizonyos típusai a formális *ReALIS*-keretben kompozicionális eljárásokkal kézenfekvően modellálhatóak. A beszélő által „megmutatott” feladói profilelemek bármelyikét felhasználhatja a hallgató a beszélő gondolatainak a „leleplezésére” (l. (3b’), (4a), (5a) a 2. szakaszban). Úgy is gondolkodhat viszont, hogy a beszélő

³⁴ Az 1. táblázatból az egyik érintett profilelem: $iB_{+5}uA_{+5}$ – a feladó úgy véli, hogy a címzett valamilyen szinten alkalmas az adott cselekvés végrehajtására. Ez igaz is az ezen címkével jelölt esetben: $i^*B_{+4}u^*A_{+5}$ – a beszélő (i^*) majdnem biztos benne, hogy hallgatója (u^*) messzemenően alkalmas az ő hazafurikázására. A képzeletében élő hallgatóval (u^*) szemben viszont a tényleges hallgató (u^{**}) úgy gondolja, hogy ő nem alkalmas a feladatra: $u^{**}A_0$ (túl friss a jogosítványa), miközben az orákulum objektív információja az, hogy a hallgató kissé önbizalomhiányos, de kiváló autóvezető. A szövegben szereplő autoriter főnök szerint a feladói kezdeményezés profilelemének ($iA_{+5}i_{+5}u_{+5}$) megfelel ő és a beosztottja: $i^*A_{+5}i^*_{+5}u^*_{+5}$; amiről a beosztott egész mást gondol: $i^{**}A_0i^{**}_{+5}u^{**}_{+5}$. Az orákulum „tudástárába” tölthetjük fel az adott társadalomban/közegben szokásos normákat, amelyekhez képest értékelendő a megnyilatkozás.

adott profilelemet készakarva az ő megtévesztése végett mutat.³⁵ Másfelől a $\mathfrak{R}eALIS$ multiplikatív igazságértékelési eljárása a 3.2. pontban bemutatott világmodell-felfogás mellett egy megnyilatkozás teljes *longitudinális* vizsgálatát lehetővé teszi. A (7b) felszólítás esetében például a teljességen azt értjük, hogy nemcsak azt a searle-i első lépést tekintjük, hogy a hallgató felfogja a beszélő azon szándékát, hogy szeretné őt rábírní arra, hogy valami módon működjön közre abban, hogy írjon meg egy harmadik személy egy cikket. Hanem azt is értékeljük a komplex világmodellben, hogy a hallgató elszánta-e magát, és tett-e valamit a felszólítás hatására. És végül azt is értékeljük, hogy Lara végül megírta-e a cikket (l. 21. lábjegyzet). Egy fenyegetési aktus esetén még *hálózatossá* is kell bővíteni az értékelést, hiszen az is kimenete lehet az aktusnak, hogy a beszélő szándékot képező eseményszerűség teljesül, és az is, hogy a fenyegetésbe foglalt retorzió teljesül (l. 28. lábjegyzet). Bármennyire is szerteágazóak ezek a hatásmechanizmusok, számos elemüket a nyelvtudáshoz kapcsolódó konvenciórendszer részének kell tekintenünk – így fontos eredménynek tartjuk, hogy a $\mathfrak{R}eALIS$ -keretben (az élethossziglani rekurzív elemmodellnek köszönhetően) jól kezelhetőek.

A mindennapi kommunikáció során a fentiekben meghatározott teljes Oishi-illesztés ritkán valósul meg. I. A 3.2. pont végén szóba került *hazugság* például gyakran előfordul, noha a beszélő információállapotának a feladói profiltól való igen lényeges ponton való eltérését jelenti: a beszélő a valós tudásával ellentétes igazságértéket közöl. II. A *Parancsolsz?* konstrukció (4d.2) változatával a hallgató azt jelzi, hogy a beszélő által számára felajánlott címzetti szerepet nem ismerte fel pontosan, és/vagy sértőnek találja annak egyes elemeit.³⁶ A hallgatónak gazdag eszköztár áll rendelkezésére annak jelzésére, hogy a címzetti profilnak a háttértudásra, pszichológiai állapotokra (BDIA) vagy egyenesen a

³⁵ Az 1. táblázatban közölt valamennyi profilelem alapját képezheti annak, hogy a hallgató a megnyilatkozásból következtetéseket vonjon le. Ezek egyik típusa annak jóhiszemű feltételezése, hogy a beszélő a feladói profil felöltése során mindegyik profilelemet maradéktalanul teljesíti, információt lehet tehát nyerni a tájékozottságáról, vágyairól, elképzeléseiről. A kijelentéshez tartozó $iB_{+5}uB_{-0}$ profilelemet véve – ha például a (7a)-ból indulunk ki – azt a következtetést vonhatja le a hallgató, hogy [a beszélő (i) ezek szerint azt gondolja, hogy én (ezúttal *u*) még nem értesültem róla, hogy Lara megírta a cikket] ($uB_{+5}iB_{+5}uB_{-0}$; a vastagon szedett részt óvatosabb '+5 vagy '+5 konfidenciaintervallummal is tekinthetjük). Ez esetleg azért releváns a hallgatónak, mert szűk körben ismert, hogy Larával szerelmi viszonyba került, de nem szeretné, ha erről az adott beszélő is tudna. Ugyanezzel a scenárióval persze a *gyanakváson* alapuló következtetési típus is szemléltethető: [úgy vélem, azt akarja velem elhitetni, hogy úgy gondolja, hogy én nem értesültem Lara elkészült cikkéről] ($uB_{+5}iB_{+5}uB_{+5}iB_{+5}uB_{-0}$). Az olvasó figyelmébe ajánljuk Nőthig–Szeteli (2018) tanulmányát, ami e tudásbővítő mechanizmusok számítógépes implementálásának kezdőlépéseiről számol be.

³⁶ A (4d.2)-höz társított beszédhelyzetben például az úri modorú szellem lehet, hogy érti a kérdést, és a beszélő autoritását vonja kétségbe a tekintetben, hogy az adott módon – tele szájjal beszélve – vesse fel a kérdést. A kérdés megismétlését követően az $iB_{+5}uB_{5}$ kritérium (Q1' a 3.1-ben) nem teljesülését jelzi a *Fogalmam sincs* ($u^{**}B_{0}$) válasszal, majd némileg korrigál, és ad egy valószínűsíthető információt ($u^{**}B_{+3}$). További lehetőség (4d.3) az autoritást a megnyilatkozás módja helyett a tartalom tekintetében megkérdőjelezni.

szándékra (I) vonatkozó kritériumait nem elégti ki.³⁷ III. Ennek jelzése helyett a hallgató – ha tisztán felismeri a felkínált címzetti profilt – akkomodálhatja is annak hiányzó elemeit.³⁸

Az az álláspontunk, hogy az iménti I–III. kommunikációs döntéstípusok éppúgy egy (vagy több) konvenciórendszert alkotnak, mint a feladói szerepekhez társuló intenzionális profilok. Az utóbbiak által alkotott „belső feladói–címzetti konvenciórendszer” beszélői–hallgatói használati szabályainak/szokásainak befoglaló konvenciórendszeréről van szó – amelynek formális leírását a *REALIS* annak értékelése révén valósítja meg, hogy a profilok és a beszédrésztvevői elmetartalmak (ideértve az orákulumét is) hogyan/mennyiben NEM illeszkednek.³⁹ Az értékelést értékeljük. Az elkövetkező évek kutatásait e külső konvenciórendszer módszeres feltárásának szenteljük.

E pontban a mondat típus és a beszédakt típus közötti inkompatibilitás 2. szakaszban számba vett eseteinek egy részéről esedékes még számot adnunk, az alapján, hogy a hallgató – adott információállapota és szituációismerete mellett – kénytelen arra jutni, hogy felszólításként szolgál egy kijelentés (2a'-a", e) vagy kérdés (4b-b", d.1). Az inkompatibilitás a 3.3.S2-3. alpontokban tárgyalt azon összefüggés felől ragadható meg, miszerint a szándék-profilelem (I) és a BDA „pszichológiai” profilelemek a három alapvető intenzionális profilban (I. 1. táblázat) lényegében implikálják egymást. Az ideidézett – 2. személyű alannyal alkotott – példákban az a közös, hogy a kijelentő és kérdő forma által implikált episztemikus (tudásatadást érintő) szándék nem tartható reálisnak a hallgató számára. Kijelentés esetén abszurd, hogy „te beszélsz az én leendő cselekvésemről” (2a'-a", e). Kérdés esetén nem valószínű, hogy „téged tényleg ennyire érdekelnek az én pszichológiai állapotom ilyen-olyan aspektusai” (4b-b", d.1). A konfliktus feloldása a hallgató számára: abból kiindulni, hogy egy, a beszélő számára kívánatosnak ítéltető eredményállapot *nem* áll fenn (pl. egy cikk nincs megírva), ami az egyik alapvető profilban éppen a felszólítás szándékát implikálja. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a felszólítás eredeti formájához kapcsolódó illokúcióserő-indikáció (3.3.S4) kérdése mennyire kényes,⁴⁰ akkor nem meglepő, hogy a beszélgetőtársat a szóba került „episztemizált” formákban próbáljuk cselekvésre bírni (azaz *nem közvetlenül* utasítjuk külvilágmódosításra, hanem „előbb” az elméjében „tájékozódunk”; ami a (2a') kivételével finomabb, udvariasabb hozzáállás). Nyitott kérdés, hogy a felszólító profil eme alternatív kifejezései a külső rendszerben írandóak-e le mint a beszélő „elkerülő” profilválasztási

³⁷ A 35. lábjegyzetben már említettük kétféle visszautasítását a kérdéshez kapcsolódó Q1' profilelemnek, amely biztos tudással rendelkező hallgatót „vár el”. A szándékkritérium (il₊₅ul₊₅) fenn nem állását – vagyis azt, hogy nem sikerült kiváltani a hallgatóban az adott szándékot (u**I₀) – különböző mértékű indulatot tükröző kifejezések garmadájával jelezhetjük a *Bocs, most nagyon nem érek rá!* konstrukciótól a szándékkiváltásra vonatkozó autoritást is megkérdőjelező *Kapd be, azok után még van pofád tőlem bármit is...* típusú durvaságokig.

³⁸ A (7b) felszólítás (*Írja meg Lara a cikket!*) hallgatója például – ahelyett, hogy hangot adna tájékoztatásának (*Nem írta még meg?!*) – reagálhat egyből a szándék elfogadásával, például így: *Rendben, megsürgetem.*

³⁹ „Külső rendszerünk” Farkas–Roelofsens (2017: 237) „(iii) típusú” szándékpragmatikájának feleltethető meg (I. Alberti et al. 2020).

⁴⁰ “[I]t seems to me, for English speakers, the imperative mood is *prima facie* not to be used. The exception is, if it is not really a directive” – mondja Searle Andor (2011: 11) riportjában.

stratégiái („csak veszi majd a hallgató a lapot” alapon), vagy a belső rendszerben. Ez utóbbi esetben amellettt kötelezzük el magunkat, hogy a sajátos mód- és kifejezésválasztásban (pl. a *nem* alkalmazásában a „nem tudnád/írnád...” jellegű konstrukciókban) olyan diskurzusjelölőket látunk, amelyek az adott beszélő-közösségben egyértelmű profilkulációt feltételeznek. A döntés azért nem könnyű, mert diakrón perspektívából szemlélve a besorolást nem zárható ki, hogy ami egy adott pillanatban még egyedi beszélői stratégia (az udvariasságra/udvariaskodásra), az egy következő generáció esetében már beépülhet a belső konvenciórendszeret rögzítő anyanyelvi kompetenciába.

A 2. szakasz egy-egy példatípusában kijelentés kérdésként ((2b'), (6d)), illetve kérdés kijelentésként (6d') kapott besorolást. Gunlogson (2008) felvázolt megoldása („átmenet a kijelentés és a kérdés között”) a *ReALIS*-keretben az előző bekezdésben tárgyalt alapötletre építve ragadható meg: a hallgató azt érzékelheti, hogy a B-dimenzióban nem olyan a tudáseloszlás, mint ahogy az a két érintett alaprofilban „elő van írva” (1. táblázat).

Az előző két bekezdésben a felszólító és a kérdő funkció, illetve a kijelentő és a kérdő funkció közötti köztes tér struktúrájának feltárása felé megtett kezdőlépéseket mutattuk be. Annyiról szeretnénk meggyőzni az olvasót, hogy az 1. táblázatban bemutatott alaprofilok a maguk komplexitásával adekvát kiindulópontot jelenthetnek arra, hogy átmeneteikként vagy ötvözeteikként írjuk majd le az adott konstrukciókat.

4.2. Minor mondattípusok

E pontban a három fő mondattípusnak a viszonyát mutatjuk be olyan mondattípusokhoz, melyek a legtöbb nyelvben szintén előfordulnak. Ezek például a felkiáltások, óhajok, amelyeket Sadock–Zwicky (1985) minor típusoknak nevez (az átkokkal, káromkodásokkal együtt, amelyekre majd visszatérünk). Címzett nélküli konvenciók formájában tartjuk ezeket számon (Alberti–Kleiber–Kárpáti 2017), azaz nem tulajdonítunk nekik *elevé* hozzájuk tartozó centrális szándékot, mivel lehetnek minden szándékot nélkülöző, címzettfelvétel nélküli, spontán érzelmi megnyilvánulások *is*; összhangban a zaeffereri (2001) *nem akaratlagos* besorolásukkal.

Impulzusészlelő tudatállapot	Felkiáltó	Óhajtó	Kérdő
iX=+5 α , ahol X=B vagy X=D	Hangsúlyos / <i>jé</i>	<i>bárcsak</i>	<i>vajon</i>
	iB=+5 α	iD=+5 α	iDiB \uparrow =5 γ
	iB \downarrow \in α^*	iB \in α^*	iBiB \rightarrow iB \in "0"
	iA \in "0"	iA \in "0"	iAiB \uparrow \in "0" $\bullet\gamma$
	iD \in '5 / iD \in '0'		

3. táblázat: három minor mondattípus intenzionális profilja, Alberti–Kleiber–Kárpáti (2017) javaslatának továbbfejlesztésekképpen

Ahogy a 3. táblázat mutatja, jelesül annak bal szélső oszlopa, a spontaneitásból olyan rendező elv fakadhat – tekintetbe véve a világ és szó közti illesztési irányt

is (S2 a 3.3. pontban) –, hogy vagy külső hatás lephet meg minket egy új információ elnyerésével,⁴¹ vagy a bensőnkből fakad „információ”. Ez utóbbi vágyként fogható fel (iD₊₅) az aktuális világállapot alternatívájára vonatkozóan (iB_{≠+5}), legalábbis a magyar óhajító mondattípusban.⁴²

A 2. szakaszból az (5) példabokor – alább (19a-b)-ként megismételve – szemléltetett olyan eseteket, amikor egy minor mondattípust a feltételezhető alap-funkcióján kívül használunk fel. Az előző pontban ismertettük azokat a mechanizmusokat, amelyek ezt lehetővé teszik (különösen a 34. lábjegyzet releváns).

- (19) Óhajító és felkiáltó mondatok különleges funkcióiban
- Bárcsak megírná Lara a cikket! [„Nem írta még meg? Azt hittem, rég kész.”]
 - Bárcsak megírná valaki a cikket! [„Jól van, megírom.”]
 - Te Judit, havazik!
 - Dögölj meg!
 - Gyógyulj meg!
 - Csszze meg!

Aki meghallja a (19a) megnyilatkozást, az akkor is saját tudásává teheti annak profilelemeit, ha nem volt eleve címzettje annak. E lehetőség ismeretében a beszélő eleve szánhatja úgy az óhajító mondatot, hogy egy hallgató kiértse belőle a megfogalmazott vágyat, és egy címzetthez szóló major intenzionális profilá egészítse ki (19a'). Ezzel lényegében egy felszólító profil hatását éri el a beszélő egy óhajító profil alkalmazásával. A (19b)-beli felkiáltás pedig – ami eredendően egy észlelés élményéből fakadó spontán reakció – a megszólítás gesztusával címzettet követel ki magának, immár információátadással fejlődik, ezzel magára öltve a major kijelentő profil illokúciós erejét.⁴³

Ellentétes irányban is működhet a major és minor mondattípusok közötti (részleges) átértelmezés. Ha a beszélő olyan propozíció megvalósítására szólítja fel hallgatóját, ami annak nem áll módjában, és/vagy a beszélő nem adhat ki ilyenén utasítást – jellemzően ilyenek az átkok (19c), áldások (19c') és

⁴¹ A +5 igazságérték társul egy tartalomhoz (iB), amihez korábban (iB_↓) nem az társult (a csillag komplementumot képez, tehát a [-5, ..., +4] intervallumot jelöli az α*).

⁴² Az autoritásra nézve az látszik általánosan irányadónak, amit Kas (2005: **) az óhajító típusra mond ki: a teljes autoritás diszpreferált. *Bárcsak megírnám a cikket!* – ezt éppoly különös mondani, mint örömmel felkiáltani: *Megírtam a cikket!* Viszont *Bárcsak Lara megírná a cikket!* / *Lara megírta a cikket!* – ezek a változatok szignifikánsabban természetesebbek. A D-dimenzióban a csak hangsúlyjelölt felkiáltó (valamilyen irányú) felindultsággal társul (iD_{∈5}); ugyanakkor a *jé* diskurzusjelölő beillesztésével „bagatellizáljuk” a mondandót.

⁴³ (19a): u**B_{↑5} egy reális specifikáció – [ezek szerint Lara minden bizonnyal nem írta meg a cikket]. (19a'): u**B_{↑+5}i**I₊₅u**I₊₅ – [gyanítom, hogy az a szándékom, hogy rávégy engem a cikk megírására]. (19b): u**B_{↑+5}i**I₊₅u**I₊₅u**B_{↑+5} – [megállapítom, hogy az a szándékom, hogy szándékom legyen befogadni az információt, hogy havazik].

káromkodások (19d) –, akkor a hallgató ezt a beszélő óhajának kinyilvánításaként értelmezheti (l. még (3d)).⁴⁴

Amennyiben a felkiáltás és az óhajtás jó közelítéssel konvencionizálódott szándék és meghatározott profilú címzett nélküli kijelentésként, illetve felszólítás-ként illeszkedik bele a főbb mondatípusok rendszerébe, akkor felvetődik a kérdés, hogy a kérdő mondatípusnak van-e „konvencionizálódott szándék és meghatározott profilú címzett nélküli” megfelelője. A (20) példabokor azt szemlélteti, hogy a *vajon* diskurzusjelölővel finomhangolt kérdés lehet ideális jelölt e szerepre.

Ahogy az már Gyuris (2013) is kimutatta, a (20a-a') mondatok *vajon*-os változatai rosszul formáltak; amit annak lehet tulajdonítani, hogy a beszélő a felidézett esetekben nyilvánvalóan elvárhatja a választ. A (20b) párbeszéd harmadik mondatában viszont éppen azért nem hagyható el a *vajon*, mert az adott kérdés csakis „tűnődő” lehet, hiszen a felidézett kontextusban a beszédpartnertől nem várható el a válasz (l. még Schirm 2011).

- (20) a. (*Vajon) jól vagy?
 a'. (*Vajon) Önt Péternek hívják?
 b. A: Hallottál mostanában Beáról valamit?
 B: Sajnos nem.
 A: *(Vajon) ott lesz majd Szegeden?
 c. *(Vajon) befejezték már a sínfelújítást Pécs és Dombóvár között?

Az előző két minor profil komplex elemzése ezúttal is feloldhatóvá teszi azt az ellentétet, hogy a *vajon*-kérdés egyfelől tűnődő, hezitáló, reflexív – azaz címzett nélküli profilúnak, sőt hallgatót sem feltétlenül megkövetelőnek tűnik –, ugyanakkor azért általában profitál(hat) belőle egy hallgató. A (20b) *vajon*-os kérdő mondatából azt a profilelemet nyerheti ki a hallgató, hogy a kérdezőt érdekli Bea esetleges szegedi megjelenése.⁴⁵ Azonnali választ viszont nem vár(hat) – ezért nem alapkérdésről van szó (a választ majd a jövő adja meg). A (20c) megnyilatkozás pedig például olyan hallgatói csoport esetén követeli meg a *vajon*-t, ahol a csoport egyetlen konkrét tagjától sem várható el a magabiztos válasz (miközben lehetnek benne potenciális válaszadók). *Vajon* nélkül csak

⁴⁴ A (19c-c') megnyilatkozások esetében a szándék-profilelem úgy kezd el funkcionálni, mint amikor a (19a) esetében egy óhajtásból annak profilelemeire következtet egy hallgató: $i^*I_{+5}u^*I^*_{+5}u^*B^*_{+5}u^*D_{+5}$ – [szándékom, hogy szándékom legyen befogadni azt az információt, hogy a „megdöglésedet” / gyógyulásodat óhajtom]. Ez tehát nem az óhajtási profil alapese, hanem a címzett nélküli eredeti profil egyfajta (de nem felszólítói karakterű) címzetthez rendelése. Az idézőjelbe tett szóval arra utalunk, hogy a beszélő nyilván nem halált kíván a hallgatónak, csupán valamiféle büntetést, ami általában maga az alkalmazott verbális agresszió. A hálózatos elmererepresentációban lehet ez az „eseményszerűség” elérhető. A (19d) fogható fel az óhajtó profil címzett nélküli alapese, bár ezúttal az érintett propozicionális tartalom azonosítása igényel speciális mechanizmust: a 2. táblázat profilelemeit egy, az adott helyzetben száliens eseményre kell alkalmazni, aminek ellentétében érdekelt a beszélő. Ugyanakkor figyelemre érdemes, hogy e száliens eseményre a felkiáltó profil is alkalmazható: váratlanul a beszélő elméjébe férközött, és negatív indulatot keltett.

⁴⁵ Ezt megragadó profilelem: $u^*B^*_{+5}i^*D_{+5}i^*B^*_{+5}$ – [megállapítom (u** hallgatóként), hogy az a vágyad (neked, i**-nak), hogy megtudd...]. A 2. táblázat D-dimenziójában a vastagon szedett világoacsaszelvényt követő profilelem megfelelője látható ($iD_{+5}iB^*_{+5}$).

olyan hallgatóhoz intézhető, akitől elvárható a válasz. Visszatérve a *vajon*-os változatra: a hallgatóság ismét azt „profitálhatja” a megnyilatkozásból, hogy a beszélőt érdekli a szóban forgó sínfelújítás állása. Ha a beszélő szerencsés, akkor az a hallgató, aki történetesen tudja a választ, éppen e tudása alapján felveheti egy valódi kérdés címzetti szerepét (1. táblázat), és hozzáteheti a *vajon*-kérdés-profilhoz (2. táblázat) a valódikérdés-profil szándékkomponensét, amit egy szakzerű válasszal ki is elégíthet (pl. *Naná, hogy nem!*).

A *vajon*-kérdés strukturális pozícióját megerősíti az alábbi reláció, amit Searle (1969: 69) azon megfigyelésének továbbfejlesztéseként állíthatunk fel, miszerint a (valódi) kérdés nem más, mint felszólítás a beszélő részéről információállapotának módosítására, azaz (21b') lényegében ugyanazt az illokúciós erőt képviseli, mint a (21b). Ugyanez igaz (21a') és (21a) viszonylatában is; a párokban pedig egy címzett nélküli vágykifejezés egy címzettnek szóló kéréssel van társítva. A következő pontban fogjuk megvilágítani eme reláció formális hátterét.

(21) Mondattípus párok:

vajon-kérdés (a) : alapkérdéstípus (b) ~ óhajítás (a') : felszólítás (b')

a. Lara *vajon* megírta a cikket?

a'. Bárcsak (meg)tudnám, hogy Lara megírta-e a cikket! [óhaj tudásmódosulásra]

b. Lara megírta a cikket?

b'. Add tudtomra, hogy Lara megírta-e a cikket! [felszólítás tudásmódosításra]

4.3. A searle-i és zaeffereri mondattípusalkalmazási struktúrák mint a \Re ALIS intenzionálisprofil-struktúrájának részstruktúrái

A 3.1. pontban bemutatott 1. táblázat alapján áttekintjük, hogy a (21b') típushoz kompozicionálisan (amit • szimbólummal jelölünk) milyen profilelemek társítandók. Majd a 4.2-beli 3. táblázat alapján a (21a') profilját számítjuk ki. E pontban kénytelenek vagyunk feladni azt az elvet, hogy lábjegyzetbe rejtjük a formális részleteket, mert a mondattípus-rendszerezéseket a formális jegyek alapján vethetjük össze.

Lássuk tehát a (21b') kiszámítható profilelemeit, összevetve a kérdésével. $F \cdot K1$: $iB_{-5}iB_5$; a felszólítást episztemikusan megalapozó „negatív tudása” i -nek az, hogy i nem ismeri az e igazságértékét. Ezt $Q1$ -gyel ($iB_{\infty 0}$) egy olyan redukciós implikáció hozza kapcsolatba, amit így fogalmazhatunk meg: „a tudásomról való tudásom maga a tudásom”. A „negatív tudás” közös: $F \cdot K1'$: $iB_{+5}uB_{-5}iB_5$; i úgy véli, hogy u (is) tudja, hogy i nem ismeri az e igazságértékét. Ezt $Q1'$ -vel ($iB_{+5}uB_{+5}iB_0$) a negatív tudás pozitív átfogalmazása hozza kapcsolatba: nem ismerni az igazságértéket (amit ugye +5 és -5 fejez ki) egyenértékű azzal, hogy semmi fogalma nincs valakinek, vagy csak valószínűsíti valamelyik igazságértéket ("0"). $F \cdot K2$: $iB \uparrow_5$ – a vágyott $F2$ -beli „eredményállapot”: i tudásgyarapodása ($Q2$). $F \cdot K4$: $il_{+5}ul \uparrow_{+5}il \uparrow_{+5}iB \uparrow_5$ – [szándékom, hogy egy kijelentés révén szándékom legyen belőlem azt a szándékot kiváltani, hogy fogadjam be a kijelentésben foglalt tudást]. Ennél egy fokozattal kevésbé komplex a $Q4$: $il_{+5}ul \uparrow_{+5}iB \uparrow_5$: [szándékom, hogy válts ki belőlem szándékot egy adott igazságérték befogadására]. Érdemes egy még redukáltabb formát is tekinteni, amit így jelölhetünk: $Q4^R$: $il_{+5}iB \uparrow_5$ – [szándékom elérni, hogy gyarapodjon a tudá-

som egy bizonyos igazságértékkel]. F•K4-ből egy szándékelem redukciójával nyerhetjük a Q4-et, abból pedig egy újabb szándékelem-redukcióval a Q4^R-et.⁴⁶ A (22a) kérdésre adott (22b+b') szöveg szemlélteti a különbséget.

- (22) a. A főnökébe szeretett bele a húgod?
 b. Izzgat, mi?! Megértem. [Q4^R: i*1₊i*B↑₅]
 b'. ... De kérdezd meg közvetlenül tőle!

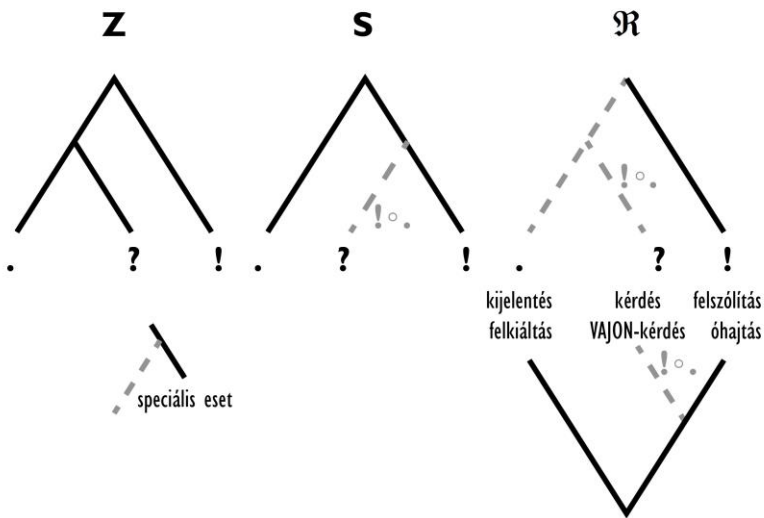
F•K4 visszautasítása: u*1↑₀i*1↑₊i*B↑₅

A (22b)-vel azt fogalmazza meg a (22a) kérdésre válaszoló hallgató, hogy érti a szándékot a (22a) propozicionális tartalom igazságértékének elnyerésére, (22b')-vel viszont visszautasítja a „kompozicionális utat”, miszerint egy általa teendő kijelentés nyújtsa a beszélőnek az információt.

Most tekintsük át (21a-a') profilelemeit, a 4.2-beli 2. táblázat jobb szélső oszlopát is értelmezve! A (21a') – mint óhaj – tudásra (iD₊iB₅) vagy valaminek a megtudására (iD₊iB↑₅) irányul, amely tudás a bemeneten tudhatóan nem áll fenn, így „a tudásomról való tudásom maga a tudásom” elve alapján ezúttal is a kérdés Q1 episztemikus kiinduló helyzetét kapjuk: iB_{ε=0}. Mint általában az óhajok esetén, nincs a feladónak biztos autoritása afölött, hogy a megnyilatkozás folyamánaképpen elnyerje azt, amire vágyik: az információt (iA₀iB↑₅).

Az alábbi 2. ábrán összegezzük a három major és a három minor mondat-típus intenzionális profiljainak a kialakult \mathfrak{R} eALIS-rendszerét, ami mellé egyből odaállítottuk a Gärtner (2012) által összevetett searle-i (1976) és zaeffereri (2001) rendszerezés (I. Függelék) kellően egyszerűsített alapsémáját; Z és S fog a tárgyalásban utalni e két modellre, \mathfrak{R} pedig a \mathfrak{R} eALIS-ére.

⁴⁶ Terjedelmi okok miatt a két autoritáskritériumra vonatkozó hasonló kalkulációtól eltekin-tünk.

2. ábra: A mondattípusok különféle rendszereinek összevetése

Ezt megelőzően egy részlet szorul még tisztázásra. A kérdésprofil érintő tárgyalt szándékalternatívák mintájára, amelyeket alább a (23a)-ban összegzünk, a kijelentés K4 szándékprofiljának is létrehozhatjuk a K4^R redukált változatát (23b). A két utóbbi profilelem különbsége abban áll, hogy a feladó a címzett mérlegelésén keresztül kívánja-e a címzett elméjébe juttatni az adott információt (az ul⁺₅ világocskaszelvény utal erre), vagy „becsempészni” próbálja a redukált profil révén. Ez utóbbira a reklámok (23b')-ben szemléltetett stílusa nyújt példát. Az állítmány az, hogy *megérdemli*; a K4 profilelem alapján ezt mérlegelheti a hallgató, és nyilván arra jut, hogy „persze, hogy megérdemlem”. Közben a preszupponált információként tált állításokat – miszerint az új Quissus robbanékony és biztonságos – anélkül fogadja be a hallgató, hogy elgondolkodott volna, hogy elfogadja-e az igazságukat; legalábbis ez a reklámozó szándéka.

- (23) a. F•K4: il⁺₅ul⁺₅il⁺₅iB⁺₅ – Q4: il⁺₅ul⁺₅iB⁺₅: – Q4^R: il⁺₅iB⁺₅
 b. K4: il⁺₅ul⁺₅iB⁺₅ – K4^R: il⁺₅iB⁺₅
 b'. Ön megérdemli a robbanékony, mégis biztonságos új Quissust.

Mindezen előkészület után a három modell első különbségét abban jelölhetjük meg, hogy a minor mondattípusok – S-től eltérően, de Z-vel megegyezően – R-ben is eltérő osztályzási ágra kerülnek, mint a majorok, de – Z-től eltérően – ugyanolyan továbbosztályzást kapnak, mint a majorok. Ez utóbbinak az előnyeire

a 4.2. pontban világítottunk rá: magyarázatot nyernek azok az esetek, ahol minor és major típust egymás helyett használunk.^{47,48}

Összpontosítsunk a három major mondattípusra a 2. ábrán! Z és S eltérése abban áll, hogy Z magasabb szintű osztályozási szempontja az episztemikus szándékkarakter megléte (tudás áramlik) vagy hiánya, így a kérdés a kijelentés mellé kerül az egyik ágon;⁴⁹ míg S-ben a kérdés a felszólítás mellé kerül, annak speciális eseteként (l. (21b-b')) a 4.2. pont végén). Ahogy a pont elején tüzetesen áttekintettük, \mathfrak{R} -ben formálisan realizálható a kérdésprofil előállítása F•K kompozíció gyanánt, különösen, ha Q4 helyett az F•K4 profilelemet választjuk (23a). \mathfrak{R} tehát ebben a tekintetben S rendszerszervező elemét ragadja meg. Mégis egymás mellé kerül \mathfrak{R} -ben a kérdés és a kijelentés, ahogy Z-ben, ugyanis a kijelentést is speciális felszólításként határozzuk meg: nem akárhol kísérreljük meg módosítani a világot, hanem egy különleges pontján (l. 1. ábra): hallgatónk elméjében. A kérdés még speciálisabb: a hallgató elméjében azt a szándékot kell előidézni, hogy éppen a beszélőt érdeklő propozicionális tartalom igazságértékét közölje.

\mathfrak{R} tehát Z és S alapvető rendszerező elvét is megragadja, illetve a pont elején tárgyalt redukciós szabályok mind a B-dimenzióban (milyen háttértudással teszi a beszélő a megnyilatkozást?), mind az I-dimenzióban (milyen szándék vezérli a beszélőt?) megvilágítják a kapcsolatot a potenciális profilelemek között. A lényeg nem is abban áll, hogy „igazságot tegyünk” a mondattípus-rendszerezések között (minden bizonnyal a beszélő szabadságában áll a redukciós szabályok mindkét irányú alkalmazása adott célok elérése végett), hanem hogy eszközt nyerjünk pontos tartalmuk kifejezésére, mindegyik attitűddimenzióban, beleértve ebbe a 3.3. pontban tárgyalt searle-i szempontrendszer egészét is.

⁴⁷ Gärtner (2012: 250) az S meghatározó elemének tekinti, hogy a kijelentésben csak az annak igazsága melletti beszélői elköteleződés számít definitív profilelemnek, viszont a hallgató rávétele arra, hogy magáévá tegye a hozzá eljutott igazságértéket, nem. A kijelentés és a felkiáltás így nem kap megkülönböztetést. Gärtner (249–251) ezt S előnyös vonásának tartja Z-vel szemben, a következő német jelenségre hivatkozva: *Max will den Mount Everest bestiegen haben* 'Max WOLLEN.E3 a(z).Acc M.E. megmászva [előidejűség]' – ez a mondat nemcsak akkor mondható el, ha Max (i) eredetileg egy címzettnak számolt be a M.E. megmászásáról, hanem (ii) akkor is, ha Max egy kihallgatott monológjában hangzott el. A *wollen* itt nem az 'akar' jelentésben szerepel, hanem egy olyan „tükrözőige”, ami az iménti két scenárió mellett kétféle dolgot is jelenthet. (i) 'Max olyan benyomást kíván kelteni, miszerint megmászta a M.E-et.' (ii) [Ez magyarul visszaadhatatlan, a lényege az, hogy Maxról valami módon tudható (de ezúttal Max vágyával akár ellenkezőleg), hogy megmászta a M.E-et.] Gärtnerrel ellentétben mi a 3.3. pontbeli (17-18) példák fényében nem vetnénk el a címzettnel szóló és a címzett nélküli profillal bíró beszédaktusok különbségét, még ha esetenként nincs is formai eltérés közöttük: a hallgató a háttértudása alapján meg tudja tenni a különbséget.

⁴⁸ Ami a világ–szó-illesztés két irányát egyidejűleg megvalósító deklaráció S-beli elkülönítését illeti (3. ábra), ezt nem veszi át a feladói szerep attitűdelemeinek a beszélői elmében értékelő (és a külvilágbeli aspektusokat osztályozási szempontként nem tekintő) \mathfrak{R} -modell. Ezt az \mathfrak{R} (és a Z) előnyös tulajdonságának tartjuk, mivel a nyelv nem nyújt a kijelentő mondattípustól elkülönülő formát a deklarációnak.

⁴⁹ A tudásáramlás két irányát Z-ben a K4^R és Q4^R redukált profilelemek fejezhetik ki a „ \mathfrak{R} eALIS-nyelven” (23a-b).

5. Összegzés

A montagoviánus logikai alapokra épülő formális dinamikus pragmaszemantikai megközelítések, mint a *ReALIS* (3.1-2.), képesek-e integrálni a klasszikus pragmatikára jellemzőnek mondható funkcionista/pszichologista szempontrendszer olyan searle-i alapelemeit, mint az illokúciós cél és a perlokúciós hatás fogalma, a világ–szó illesztési irány, a kifejezett pszichológiai állapotok rendszere, az illokúciós erő és a státusz kapcsolata, az érdekek problémaköre (3.3.)? Képesek-e megbirkózni azzal, hogy a formális – kompozicionalista – megközelítések számára elkerülhetetlen kiindulópontot jelentő mondattípusok és a funkció alapú beszédaktustípusok közötti hozzárendelődés sok-a-sokhoz típusú relációt alkot (2. szakasz) –, mintha a mondattípusnak alig lenne köze a kimondása révén elvégzett cselekvéshez?

Arról kívántuk meggyőzni az olvasót, hogy igen, és bemutatni, hogy hogyan. A *ReALIS* elmereprezentációjává kiteljesedő dinamikus megközelítéséből (3.1.) és integratív ontológiájából (3.2.) adódóan – miközben a lehetőségvilág-modell alapú igazságértékeléshez hű marad, hálózatos longitudinális igazságértékelésre „multiplikálva” azt – kézenfekvő módon kínálja a pszichologista/funkcionalista megközelítés eredményeinek a szerves integrálását, jelesen Searle (1976) tizenkét illokúciósaktus-osztályozó szempontját (3.3.). Olyan gazdag (lehetésvilág-címkezésen alapuló) struktúrát kínál, amelyben az illokúciós aktustól a perlokúciós hatásig vezető searle-i út valamennyi apró mozzanata megragadható (4.1.), valamint a minor mondattípusok – a felkiáltó és az óhajtó, kiegészülve a *vajon*-kérdéssel – szervesen beállnak egy koherens rendszerbe a három major mondattípussal (4.2.). Ezt követően igazoltuk e *ReALIS*-profilstruktúráról, hogy a Gärtner (2012) összevetésében szembeállított searle-i és zaeffereri mondattípezálás egyaránt részstruktúrája, illetve motivált redukciós szabályokon keresztül juthatunk el egyikből a másikba (4.3.). A 3. és a 4. szakaszban azt is megmutattuk, hogy az alapmondattípusokat és a velük kifejezett számtalan beszédaktust formálisan megragadható, szigorú rendszert alkotó szabályok kapcsolják össze egymással.

Köszönetnyilvánítás

Alberti Gábornak köszönettel tartozunk azért a rengeteg segítségért, amit tanulmányunk korábbi változatának és az aktuális *ReALIS*-terminológiának és -formalizmusnak az összehangolásában nyújtott. Köszönjük Kovács Eszternek az ábrák elkészítésében nyújtott segítségét.

Hivatkozások

- Alberti Gábor 2011. *ReALIS. Interpretálók a világban, világok az interpretálóban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Alberti Gábor 2018. Vevők és eladók, őszinték és hazugok a kommunikáció örök és (aszimmetrikus) piacán. In Dombi Judit – Farkas Judit – Gúti Erika (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – Aszimmetrikus viszonyok*. Bicske: Szak Kiadó. 17–62.

- Alberti, Gábor – Mónika Dóla – Eszter Kárpáti – Judit Kleiber – Anna Szeteli – Anita Viszket 2019a. Towards a cognitively viable linguistic representation. *Argumentum* 15. 62-80.
- Alberti, Gábor – Dóla Mónika – Kárpáti Eszter – Kleiber Judit – Szeteli Anna – Viszket Anita 2019b. Kérdéses világaink. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2: 11–35.
- Alberti, Gábor – Dóla Mónika – Kárpáti Eszter – Kleiber Judit– Viszket Anita – Szeteli Anna [...]. Lehetséges lehetséges világaink.
- Alberti, Gábor – Mónika Dóla – Judit Kleiber 2014. Mood and modality in Hungarian: Discourse Representation Theory meets Cognitive Linguistics. *Argumentum* 10. Debrecen: Debrecen Univ. Press. 172–191.
- Alberti, Gábor – Kleiber, Judit 2014. \Re ALIS: Discourse Representation with a Radically New Ontology. In Veselovská, Ludmila – Janebová, Markéta (eds.) *Complex Visible Out There. Olomouc Modern Language Series* 4. Olomouc: Palacký University. 513–528.
- Alberti Gábor – Kleiber Judit – Kárpáti Eszter 2017. Reális (\Re ALIS) kép a másik elméjéről. In Márton Miklós – Molnár Gábor – Tózsér János (szerk.) *Más elmék*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 237–268.
- Alberti, Gábor – Judit Kleiber – Zsuzsanna Schnell – Veronika Szabó 2016. Intentional profiles and different kinds of human minds: “Case studies” about Hungarian imperative-like sentence types. *Linguistics Beyond And Within* 2: 6-26.
- Alberti, Gábor – Noémi Vadász – Judit Kleiber 2014: Ideal and Deviant Interlocutors in a Formal Interpretation System. In A. Zuczkowski (ed.): *The communication of certainty and uncertainty*. Amsterdam: Benjamins. 59–78.
- Andor, József 2011. Reflections on Speech Act Theory: An Interview with John R. Searle. *International Review of Pragmatics* 3. 1–12.
- Asher, Nicholas – Alex Lascarides 2003. *Logics of Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Austin, John Langshaw 1975 [1962]. *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Brown, Penelope – Stephen C .Levinson 1978. Universals in language usage: Politeness phenomena. In Esther N. Goody (ed.) *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press. 56–232.
- Dowty, David R. – Robert E. Wall – Stanley Peters 1981. *Introduction to Montague Semantics*. Dordrecht: Reidel.
- Farkas, Judit – Magdolna Ohnmacht 2012. Aspect and Eventuality Structure in a Representational Dynamic Semantics. In Gábor Alberti – Judit Farkas – Judit Kleiber (szerk.) *Vonzásban és változásban*. Pécs: PTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája. 353–379.
- Farkas, Donka – Floris Roelofsen 2017. Division of labor in the interpretation of declaratives and interrogatives. *Journal of Semantics* 34(2). 237–289.
- Gärtner, Hans-Martin 2012. Does Searle's Challenge Affect Chances for Approximating Assertion and Quotative Modal Wollen? In Schalley, Andrea (ed.) *Practical Theories and Empirical Practices*. Amsterdam: John Benjamins. 245–256.
- Grice, Paul 1975. Logic and conversation. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics* 3. New York: Academic Press. 41–58.

- Gunlogson, Christine. 2008. A question of commitment. *Belgian Journal of Linguistics* **22**: 101–136.
- Gyuris Beáta 2013. Megjegyzések a pragmatika tárgyáról és hasznáról. *Magyar Nyelv* **109/2**: 162–170.
- Kamp, Hans – Josef van Genabith – Uwe Reyle 2011. Discourse Representation Theory. In Dov Gabbay – Franz Guentner (eds.) *Handbook of Philosophical Logic* **15**. Berlin: Springer-Verlag. 125–394.
- Károly Márton – Szeteli Anna – Alberti Gábor 2018: Kinél a vágy? – Az informatív kérdés és a kérés dimenziói. *Iskolakultúra* **28/5-6**: 15–27.
- Kas Bence 2005. Az óhajtó mondatok kategóriája. *Nyelvtudományi Közlemények* **102**: 136–174.
- Kecskes, István 2017. Context-dependency and impoliteness in intercultural communication. *Journal of Politeness Research* 2017, **13/1**: 7–31.
- Kleiber, Judit 2018. Similar Intentions with Different Underlying Wishes: Intensional Profiles of Imperatives in Hungarian. *Jezikoslovejje* **19/3**: 365–391.
- Kleiber, Judit – Alberti, Gábor 2014. Uncertainty in Polar Questions and Certainty in Answers? In Sibilla Cantarini – Werner Abraham – Elisabeth Leiss (eds.) *Certainty-uncertainty – and the attitudinal space in between*. Studies in Language Companion Series 165. Amsterdam: John Benjamins. 135–152.
- Kleiber Judit – Gábor Alberti – Veronika Szabó 2016. The intensional profiles of five Hungarian imperative sentence types. *Linguistica* **56**: 161-172.
- Kugler Nóra 2000. Mondattan. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Langacker, Ronald W. 2007. Cognitive Grammar. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford: OUP.
- Nóthig László – Szeteli Anna 2018. Nagyfelbontású pragmaszemantikai Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSzNy 2018). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 456–465.
- Oishi, Etsuko 2014. Discursive functions of evidentials and epistemic modals. In Sibilla Cantarini – Werner Abraham – Elisabeth Leiss (eds.). *Certainty-uncertainty – and the attitudinal space in between*. Studies in Language Companion Series **165**. Amsterdam: Benjamins.
- Oishi, Etsuko 2016. Austin's Speech Acts and Mey's Pragmemes. In: Allan, K. – A. Capone – I. Kecskes (eds.): *Pragmemes and Theories of Language Use. Perspectives in Pragmatics, Philosophy & Psychology* **9**. Switzerland: Springer International Publishing.
- Rácz Endre – Takács Etel 1987. *Kis magyar nyelvtan*. Budapest: Gondolat.
- Sadock, Jerrold M. – Zwicky, Arnold M. 1985. Speech Acts Distinctions in Syntax. In Shopen, Timothy (ed.) *Language Typology and Syntactic Description*. Cambridge: Cambridge University Press. 155–196.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori disszertáció. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf (2019.09.23)
- Searle, John R. 1969/2009. *Beszédaktusok*. Bárány Tibor (ford.) Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest. [*Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: CUP.]

- Searle, John R. 1976. A Classification of Illocutionary Acts. *Language in Society* 5(1):1–23. <http://www.jstor.org/stable/4166848>.
- Searle, John R. – Vanderveken, Daniel 1985. *Foundations of illocutionary logic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sperber, Dan – Deidre Wilson 1995. *Relevance: Communication and cognition* (2nd ed.). Oxford: Blackwell Publishing.
- Szeteli Anna 2017. Szerint(em): A kifejezés funkcióinak vizsgálata formális interpretációs rendszerben. In Czeferner Dóra – Böhm Gábor – Fedeles Tamás (szerk.) *Szemelvények 4. Válogatás a PTE BTK XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2017) I.-III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből*. Pécs: PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács. 88–107.
- Szeteli, Anna – Alberti, Gábor 2018. Hát igen, más hát! In Czeferner Dóra – Fedeles Tamás – Böhm Gábor (szerk.) *Mesterek és tanítványok 2*. Pécs: PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács. 27–53.
- Szeteli, Anna – Alberti, Gábor – Kleiber, Judit – Dóla, Mónika 2018. The World is Built with our Words to Each Other – Basic and Fine-Tuned Intensional Profiles in Hungarian In Vincze, Veronika (ed.) *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSzNy 2018)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 78–88.
- Szeteli, Anna – Dóla, Mónika – Alberti, Gábor 2019. Pragmasemantic Analysis of the Hungarian Inferential – Evidential Expression 'szerint'. *Studies in Polish Linguistics* 14. 207–225.
- Szeteli Anna – Gocsál Ákos – Alberti Gábor 2019. Szemafor hát! *Jelentés és Nyelvhasználat* 6: 33–63.
- Szili Katalin 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 131: 1–17.
- Zaefferer, Dietmar 2001. Deconstructing a classical classification: A typological look at Searle's concept of illocution type. *Revue Internationale de Philosophie* 216: 209–225.

A szerzőkről

Szeteli Anna pécsi egyetemi hallgató, egy OTDK II. díjjal jutalmazott pragmaszemantikai témájú dolgozat szerzője, aki a ŐreALIS Elméleti, Számítógépes és Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoport tagjaként nemzetközi konferenciákon is részt vett előadással, illetve poszterrel. Biológia-kémia tanár szakos hallgatóként az etológia és az agykutatás iránti érdeklődése vitte a nyelvtudomány, és azon belül a pragmaszemantikai, a jelentéstani és a funkcionális-kognitív irányzat felé.

Elérhetősége: anna.szeteli@gmail.com.

Kárpáti Eszter a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének habilitált docense. Pragmatikai tárgyú kutatásai a mentalizáció nyelvi vetületének leírására, diskurzusok ŐreALIS-modell szerinti elemzésére, illetőleg az orvos-beteg kommunikáció sajátosságaira irányulnak.

Elérhetősége: karpati.eszter@pte.hu

Függelék

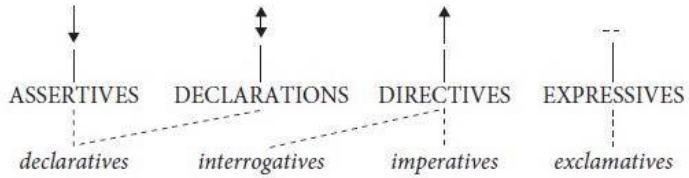

Figure 1. Searle's classification of illocution types

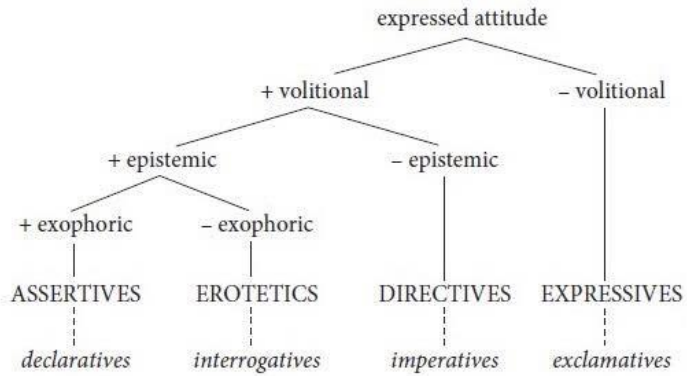

Figure 2. Zaefferer's classification of illocution types

3. ábra: Searle és Zaefferer mondattípus-osztályozásának összehasonlítása (Gärtner 2012)